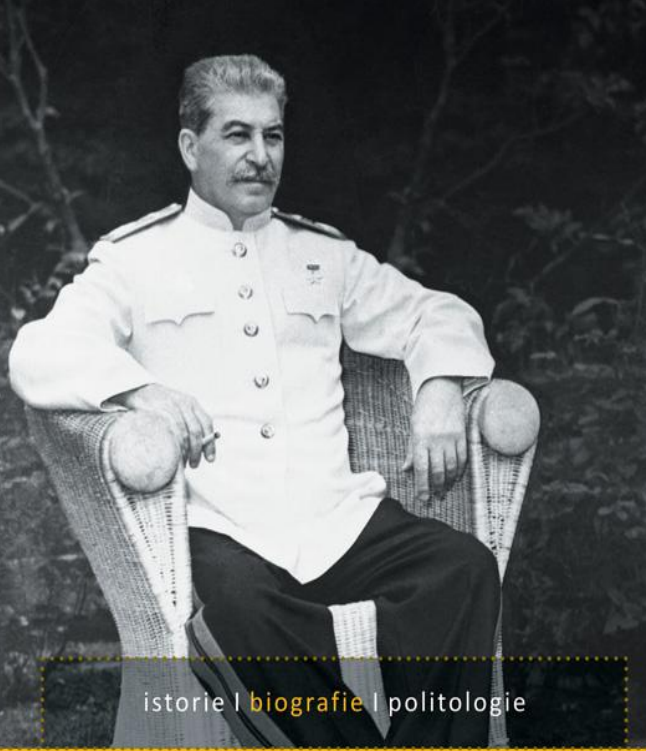

istorie | biografie | politologie

PAUL JOHNSON

STALIN

Unul dintre marii monştri ai istoriei

HUMANITAS

STALIN

Paul Johnson este unul dintre cei mai cunoscuți istorici ai timpurilor noastre. A scris zeci de cărți, printre care *Modern Times* (1985), *History of the Modern World* (trad. rom. *O istorie a lumii moderne. 1920–2000*, Humanitas, 2014), *History of the Jews* (trad. rom., în curs de apariție, *O istorie a evreilor*, Humanitas, 2015) și biografiile lui Napoleon și Churchill. Semnează cu regularitate editoriale în *Forbes* și *The Spectator*, iar opera sa a apărut în *The New York Times* și *The Wall Street Journal*, precum și în multe alte publicații. Paul Johnson locuiește la Londra.

PAUL JOHNSON

STALIN

Traducere din engleză de
LILIANA DONOSE-SAMUELSSON

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Ioana Vîlcu
DTP: Radu Dobreci, Carmen Petrescu

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Stalin
Copyright © 2014 by Paul Johnson
All rights reserved.
Originally published in the United States by Amazon Publishing, 2014.
This edition made possible under a licence arrangement originating with Amazon Publishing.

© HUMANITAS, 2014, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Johnson, Paul
Stalin / Paul Johnson; trad.: Liliana Donose-Samuelsson. –
Bucureşti: Humanitas, 2014
Bibliogr.
ISBN: 978-973-50-4673-6
I. Donose-Samuelsson, Liliana (trad.)
94(47)"19" Stalin, I.V.
929 Stalin, I.V.

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

PROLOG

M-am hotărât să scriu aceasta scurtă carte despre viața lui Iosif Stalin deoarece am constatat că generația tânără nu-l cunoaște suficient de bine. În timp ce Hitler apare frecvent în mass-media, iar memoria lui Mao Tzedun este încă vie datorită puterii crescânde a statului comunist pe care el l-a creat, imaginea lui Stalin a intrat în umbră. Îmi propun să-l scot la vedere, să-l așez în lumina necruțătoare a istoriei.

Stalin a fost un monstru, unul dintre cei mai mari monștri pe care i-a produs până acum civilizația. Nu împărtășesc opinia susținută cu obstinație de Marx și de Tolstoi că indivizii nu au nici un rol în modelarea evenimentelor istorice, ele fiind aproape în totalitate opera unor forțe uriașe, anonime. Convingerea mea este, și sunt, așadar, alături de majoritatea istoricilor, de la Tucidide la Carlyle, că evenimentele care se petrec în istoria omenirii ca rezultat al factorului uman sunt profund influențate, și adesea determinate, de voința celor puțini, uneori

a celor foarte puțini. Prin urmare, acești indivizi remarcabili trebuie puși sub lupă ca să vedem cum au acaparat puterea, cum au exercitat-o și ce învățăminte putem trage de aici pentru binele omenirii. Acesta e motivul pentru care am scris eseurile despre Alexandru cel Mare și Iulius Cezar, și din același motiv am întocmit ca pe un avertisment biografia lui Napoleon Bonaparte. Toți trei au fost neasemuit de importanți atât pentru istoria vremurilor în care au trăit, cât și mult timp după aceea. Napoleon a influențat enorm istoria secolului XX. Decizia tragică luată de guvernul Whig britanic[1] de a permite repatrierea rămășițelor pământești care se aflau pe insula Sf. Elena, alături de hotărârea pe cât de fermă, pe atât de malignă a francezilor de a-l declara erou național și de a-i așeza mormântul în Domul Invalizilor au făcut ca spiritul și metodele folosite de Napoleon să se perpetueze. Primul Război Mondial, care a marcat începutul neajunsurilor lumii moderne, a fost întruchiparea însăși a războiului total purtat după metodele pe care acesta le pusese la punct. Anarhia politică postbelică a dat

1. Partidul Liberal este un partid politic britanic, apărut la mijlocul secolului al XIX-lea, ca succesor al partidului Whig. A fost până în 1918 cel mai important partid aflat în opoziție cu conservatorii (n. t.).

naștere unui nou tip de dictator ideologic care a copiat modelul de guvernare al lui Napoleon: mai întâi în Rusia, apoi în Italia, și, în fine, în Germania. Găsim ecouri distincte ale prototipului napoleonian la toți dictatorii secolului XX, de la Lenin, Stalin, Hitler și Mao Tzedun până la tiranii mai mărunți precum Kim Ir-sen, Castro, Perón, Mengistu, Saddam Hussein, Ceaușescu și Gaddafi. Pe plan colectiv, această nefastă moștenire a lui Napoleon a făcut din secolul XX o epocă ce s-a remarcat prin oprimare ideologică, masacre, războaie de o colosală amploare și prin introducerea unor tehnologii inovatoare care le-au dat oamenilor posibilitatea să practice minciuna, să înșele și să corupă mintea omenească în scopuri infernale.

Hitler, unul dintre cei trei monștri colosali produși de secolul XX, a declanșat al Doilea Război Mondial, care a costat viața a patruzeci de milioane de oameni, el însuși fiind răspunzător pentru uciderea a șase milioane de evrei; Mao Tzedun și-a omorât șaptezeci de milioane de compatrioți executându-i sau înfometându-i. Numărul de morți pentru care poartă vina Stalin nu e ușor de calculat, dar nu poate fi mai mic de douăzeci de milioane. El a fost totodată cel care a creat sau a perfecționat multe aspecte ale guvernării totalitare, inclusiv pe acela pe care Soljenițîn l-a numit „arhipelagul Gulag" și

care a servit ca model și pentru complexul lagărelor de concentrare ale lui Mao, unde la un moment dat au fost închise douăzeci și cinci de milioane de ființe omenești și unde încă mai zac multe milioane de nefericiți.

Așadar, omenirea trebuie să-l cunoască pe Stalin. În această carte succintă am încercat să scot în evidență părțile esențiale ale vieții, caracterului și carierei sale. A fost în multe privințe o sarcină dificilă, dar, odată ce am dus-o la capăt, am simțit satisfacția profundă că am spus adevărul, într-o formă compactă și accesibilă, astfel încât mai ales cei tineri, pentru care Stalin nu este decât un nume, să-l poată cunoaște și să învețe din acest adevăr.

I
DE LA CÂNTĂREȚ ÎN CORUL DE BĂIEȚI LA BANDIT

În ziua de 6 decembrie 1878, s-a născut în orășelul Gori din Georgia cel de al treilea fiu (primii doi muriseră în fragedă pruncie) al soților Djugașvili – Visarion Ivanovici, cizmar, și Ekaterina Gheorghievna, spălătoreasă. A fost botezat Iosif, dar lumea îl știa de Soso, un diminutiv. Potrivit unor surse demne de încredere, anul nașterii lui Stalin ar fi 1879. A fost contemporan cu Einstein, generalul MacArthur, lordul Beaverbrook și Leon Troțki. La Berlin, Disraeli și Bismarck încheiau un tratat care aducea pacea în Europa; la Sankt-Petersburg Ceaikovski compunea *Lacul lebedelor*, iar Dostoievski scria *Frații Karamazov*; la Londra se introducea iluminatul public bazat pe electricitate și se punea în funcțiune prima centrală telefonică.

În schimb, Gori era un loc uitat de lume. Stalin s-a născut într-o căsuță de cărămidă cu un singur nivel. Când Stalin a devenit celebru, casa a fost transformată în altar, încorporat într-un templu

în stil grecesc, care există și azi. Părinții lui Stalin trăiau într-o sărăcie cruntă; tatăl era un bețiv, amator de *ciacia*, o băutură spirtoasă obținută din distilarea tescovinei. Când se îmbăta, își bătea și nevasta, și băiatul. Până la urmă a fost omorât într-o încăierare dintr-o tavernă, lovit cu un topor; data decesului nu e sigură, dar anul cel mai probabil ar fi 1906, când fiul avea optsprezece ani. Unii spun că Stalin însuși a pus la cale uciderea tatălui. Dar omorul nu-i intrase în obișnuință.

În schimb mama a trăit până la adânci bătrâneți. Era foarte religioasă (ortodoxă georgiană), avea prieteni în rândurile clerului și s-a îngrijit ca Iosif să primească o educație bună. Băiatul avea un metru șaizeci și opt înălțime, părul negru și des, ochii galbeni (femeile ziceau că sunt „galbeni ca mierea"). Fața îi era ciupită de vărsat încă de mic, iar brațul stâng îi era țeapăn și puțin mai scurt decât dreptul, din cauză că fusese călcat de o căruță în copilărie. Două degete de la piciorul stâng le avea lipite.

Nu încape discuție că băiatul era inteligent, iar maică-sa dorea să-l vadă preot. Avea voce frumoasă de sopran și se remarca în corul de băieți. Cu timpul a devenit un foarte bun tenor. Mama i-a asigurat patru ani de studii la școala bisericească din Gori, unde a învățat să vorbească excelent limba rusă, deși cu un accent gutural, să citească și să

scrie în georgiană și în rusă, a învățat puțină greacă și latină, matematică, geografie și istorie. Și-a continuat apoi studiile la seminarul teologic din Tbilisi, capitala Georgiei. I-a mers bine acolo și a învățat cu sârg până ce, convertindu-se la marxism, a început să participe la activități politice ilegale, ceea ce i-a atras exmatricularea.

Când a împlinit optsprezece ani era un tânăr bine educat. Se exprima limpede și cu ușurință în scris. Avea un vocabular bogat. Citise multă literatură rusă și georgiană (își spunea Koba, după numele unui erou popular georgian), traduceri din autori germani, francezi și englezi, precum și din clasicii latini. Știa să descifreze partituri și ar fi putut deveni cântăreț profesionist. Opera lui preferată era *Ivan Susanin* de Glinka, dar mergea deseori și la *Prințul Igor* de Borodin. Avea gusturi ceva mai bune decât ale colegului dictator Hitler, care, cu toate că se declara admirator al lui Wagner, prefera *Văduva veselă* de Franz Lehár. Era mai educat decât Hitler, ca să nu mai vorbim de Mao Tzedun. Nu râvnea să atingă iscusința lui Mao la caligrafie și poezie, deși a avut și el unele efuziuni poetice, dintre care s-au și păstrat câteva. Expresia lui favorită era „bezna pădurii ce totul ascunde". Scrisorile și le compunea cu multă pricepere și textul lor era curgător. S-au păstrat foarte multe scrisori, fie

dactilografiate, fie olografe, și chiar i s-au publicat două volume. La maturitate, Stalin poseda o bibliotecă de douăzeci de mii de volume, impresionantă din punctul de vedere al mărimii, cuprinzând autori clasici, în diverse traduceri, precum și autori ruși. Se știe că a citit *Război și pace*, *Bâlciul deșertăciunilor*, *Doamna Bovary*, *Faust* și că îi erau cunoscute câteva dintre piesele lui Shakespeare, mai ales *Furtuna*. (Se identifica poate cu Prospero.) A scris mult pe teme politice și ideologice, iar o mare parte a lucrărilor au fost publicate, cea mai de seamă fiind *Problemele leninismului*. Textul nu e nici pe departe atât de plicticos pe cât ne-am putea imagina, și conține multe idei valoroase. („Există o gravă confuzie între țărănimea săracă și țărănimea bogată și țărănimii de mijloc nu i s-a găsit locul potrivit între ele. Nu uitați: Țărănimea de mijloc oscilează permanent.“). Cartea este, în fond, o culegere de prelegeri – destinate studenților, activiștilor de partid și funcționarilor de stat – și de cuvântări ținute cu ocazia întrunirilor Comitetului Central și a congreselor partidului.

De ce și-a pierdut Soso – așa cum îi spunea întotdeauna mama, care îl adora – credința în Dumnezeu? Pe la vârsta de cincisprezece ani, creștinismul începuse să-i facă probleme. I se spusese că, dacă nu va posti înainte de împărtășanie, va fi nimicit

de trăsnet, dar Soso și un coleg de-al lui au decis să-l pună la încercare pe Dumnezeu. Au luat împărtășania după ce tocmai mâncaseră, dar nu li s-a întâmplat nimic. Numai că Soso era omul care avea nevoie de o credință și dacă pentru el creștinismul murise sau era pe cale de a dispărea trebuia să-l poată înlocui cu altceva. L-a citit pe Marx și astfel a început credința lui în marxism. Pentru Stalin, marxismul a fost un substitut al religiei, de care l-a legat un atașament înflăcărat tot restul vieții. A rămas marxist până la moarte și, în pofida faptului că din multe puncte de vedere era de un cinism fără margini, n-a fost niciodată cinic cu privire la marxism, deși, fără să-și dea seama, l-a remodelat astfel încât să servească obiectivelor lui personale.

În al doilea rând, moștenise, pesemne de la tatăl său, o fire cu tendințe violente, pe cât de profunde, pe atât de puternice. Pentru el era natural să li se alăture bolșevicilor (majoritatea), fiindcă erau adepți ai violenței, spre deosebire de menșevici (minoritatea), care de cele mai multe ori respingeau violența ca mijloc de atingere a scopurilor. Menșevicii aleseseră calea partidelor socialiste europene și doreau să creeze o „opoziție legitimă", contrară strategiei leniniste de acțiune clandestină. Fapt e că, intrând în politică, Stalin a devenit un bandit politic. Dar înclinația lui spre violență se manifesta

emoțional, intelectual și mai ales verbal. Sigur că, în calitate de revoluționar, deținea arme, pe care uneori le și folosea. Dar, cu puține excepții, bine cunoscute, el personal n-a omorât pe nimeni. Era evident că aproba ideea uciderii pentru a-și realiza utopia, la fel ca și Marx, în teorie, sau ca și Lenin, și în teorie, și în practică. Dar, tot asemenea lor, Stalin nu-și ucidea mai niciodată cu mâna lui dușmanii, sau „dușmanii de clasă": se aștepta ca treaba asta s-o facă alții. De asemenea, dacă putea să evite, nu asista niciodată la execuții, și cu atât mai puțin la torturi, cu toate că era perfect de acord cu ambele și a semnat mii de aprobări în acest sens.

Al treilea motiv al trecerii lui Soso de la creștinism la bolșevism a fost originea sa georgiană. Georgia era un teritoriu transcaucazian, cu o suprafață de vreo 70 000 de kilometri pătrați, foarte diferit de Rusia și despărțit de aceasta de un lanț de munți foarte înalți. Era o țară însorită, o țară a strugurilor, a vinului și a măslinilor, unde clima avea din când în când accente subtropicale. Spre deosebire de Rusia, Georgia aparținuse Imperiului Roman încă din secolul I a.Chr. Fusese creștinată în ultima parte a secolul IV p.Chr., cu mult înainte de Rusia; făcuse parte din Imperiul Bizantin, și apoi din Imperiul Otoman. Nu a avut nimic de-a face cu Rusia până la începutul secolului XIX, iar ocuparea Geor-

giei de către ruși fusese încheiată cu numai câțiva ani înainte de nașterea lui Soso.

Guvernul țarist îi persecuta pe naționaliștii georgieni și îi numea „bandiți" Tânărul Stalin și-a concentrat ura asupra țarului și a poliției lui secrete, Ohrana. Nu pentru c-ar fi fost el naționalist georgian. Învățătura marxistă îl ținea departe de așa ceva. Se știe însă că social-democrații mai violenți erau recrutați cu precădere din rândul minorităților persecutate: evrei, polonezi, armeni, georgieni și alte grupuri distincte, toți aceștia reprezentând partea preponderentă a bolșevicilor. Cei mai mulți dintre ei își schimbau numele ca să-și ascundă originea etnică și își alegeau nume cu sonoritate rusă sau care sugerau severitate ori cruzime. Același lucru îl făceau și bolșevicii ruși. De pildă, Skriabin și-a schimbat numele în Molotov, adică „Ciocan" La începutul carierei sale de bolșevic, Soso și-a spus la un moment dat Stalin, cuvânt care în limba rusă înseamnă oțel – lesne de pronunțat, de memorat și de scandat în lozinci. Din 1913, folosirea acestui nume i-a intrat în obișnuință.

Stalin s-a întâlnit prima oară cu Lenin (născut Vladimir Ilici Ulianov) în 1905, la o conferință, la Sankt-Petersburg. Îi citise plin de admirație scrierile și avea în minte imaginea unui om de o statură gigantică, o „acvilă de munte", cum era supranumit

în propaganda bolșevică timpurie. „Imaginați-vă consternarea", scrie Stalin, „când am dat cu ochii de un bărbat ca toți alții, de înălțime submedie, asemenea oricărui om obișnuit" Se înțelegeau destul de bine. Cu toate că n-au fost niciodată prieteni, Lenin, care la vremea aceea devenise conducătorul facțiunii bolșevice, a văzut în Stalin un om folositor partidului, pentru că și-a dat seama de admirabila și profunda lui înclinație spre violență. Lenin i-a dat sarcina să strângă fonduri pentru partid din jafurile comise asupra oficiilor poștale și a băncilor. Stalin a recrutat de îndată o bandă de spărgători înarmați, dar și câteva fete care au consimțit să aibă rol de momeală și paravan. În ziua de 13 iunie 1907, Stalin a condus cea mai mare operațiune de până atunci, o ambuscadă în care a fost prins un transport de numerar, echivalentul a 25 000 de lire sterline, în bancnote cu valori nominale mari, destinate principalei bănci din Tbilisi. Banii, transportați în două furgoane, erau păziți de o escortă de cazaci. Operația a fost plănuită și dirijată de Stalin, dar atacul propriu-zis a fost condus de prietenul lui, Simon Ter-Petrosian, o matahală de armean, pe care Stalin îl cunoscuse drept Kamo. În ambuscada din piața principală din Tbilisi au participat douăzeci de tâlhari înarmați; sub furgoane au fost aruncate opt grenade de mână,

aduse clandestin în piață de două fete. Mulți cazaci și trecători și-au pierdut viața, iar atacul a ajuns în atenția presei nu doar în Rusia, ci și în străinătate. Bancnotele furate au fost distribuite rapid în rețeaua bolșevică, unele au fost trimise unde se găsea Lenin, apoi în Finlanda.

Stalin și-a început activitatea bolșevică după ce fusese exmatriculat de la seminar în 1899. Lucra la o stație meteorologică și într-o băcănie, însă cea mai mare parte a timpului și-o petrecea organizând jafuri mărunte. A fost probabil cel mai eficient și mai sigur colector de fonduri pentru Lenin. În 1905 s-a căsătorit cu prima soție, Ecaterina Svanidze, croitoreasă, o frumusețe de femeie. Era credincioasă și l-a obligat pe Stalin să se cunune în biserică, lucru ținut ascuns de camarazii săi revoluționari. În 1907 li s-a născut primul copil, Iakov, care în 1940 a fost mobilizat în armata sovietică, iar în 1941 a fost capturat de nemți. A murit într-un lagăr de prizonieri de război. (Stalin a refuzat să negocieze răscumpărarea lui.)

Destul de îndrăgostit de Kato – cum îi spunea soției – ca să accepte o căsătorie religioasă, Stalin nu a vrut să renunțe însă la viața politică și la activitățile lui riscante și ilegale, în special la spargerile de bănci; era mai tot timpul plecat de acasă. Kato s-a îmbolnăvit de tifos și, după multă suferință, a

murit în ziua de 22 noiembrie 1907. Stalin a fost nimicit de moartea soției, dar s-a consolat destul de repede cu alte femei. Avusese parte de o căsătorie tipic bolșevică. La fel a fost și căsătoria lui Troțki: și-a lăsat nevasta și cele două fiice în plata domnului. Unii bolșevici, printre care Molotov și Lenin, s-au însurat cu activiste care au avut parte de o carieră politică de succes, însă nu lipsită de riscuri. (Polina Molotov a fost încarcerată pe baza unui mandat de arestare semnat de propriul soț, sub privirea atentă a lui Stalin.) Stalin le antipatiza pe soțiile colegilor de partid și a dispus uciderea a cel puțin patru dintre ele. A doua lui soție, Nadia, a făcut și ea carieră în cadrul partidului, dar i-a fost cu neputință să suporte ororile puse la cale de Stalin ca șef al unui regim care îi omora în mod sistematic pe membrii opoziției. S-a împușcat în 1932, după ce i-a dăruit doi copii lui Stalin: Vasili, căruia alcoolismul i-a luat viața în 1962, și Svetlana, care a supraviețuit, a apucat să-și scrie memoriile, povestind împrejurările periculoase ale fugii sale din Uniunea Sovietică pentru a se stabili în Occident. Svetlana a murit în noiembrie 2011.

În ultimii ani ai Imperiului Țarist, cariera lui Stalin a fost presărată de numeroase incidente. Informațiile diferă de la o sursă la alta, dar se știe că a petrecut un timp la Baku, centru petrolier prosper

de la Marea Caspică. A participat la conferințele social-democraților ținute în Finlanda, Suedia și Anglia. A scris, sub îndrumarea lui Lenin, diverse materiale, printre care și un articol despre marxism și „chestiunea națională", problemă care, din punct de vedere intelectual, a fost de un interes aparte multă vreme și care din punct de vedere emoțional l-a dominat până în ultima clipă a vieții. Punctul său de vedere în problema națională era o combinație de inevitabil conformism internaționalist și toleranță multietnică, pe de o parte, cu o ură neîmpăcată față de unele naționalități, pe de altă parte. Îi detesta pe armeni, iar de-a lungul timpului și-a omorât șase dintre colegii săi armeni. (Nu se știe ce l-a făcut să-l cruțe pe vechiul său camarad din biroul politic Artem Mikoian, cu toate că-și bătea joc de accentul armenesc și de manierismul lui în comportament și-i punea pe unii actori să-l imite.) Era antisemit, dar nu la fel ca Hitler. Adică nu-i făcea răspunzători pe evrei de toate conspirațiile de pe lume sau de alte activități cvasioculte. Dar îi considera periculoși, perfizi, mincinoși și corupți. Ura lui instinctivă față de Trotki, pe care l-a disprețuit de când l-a întâlnit prima oară, în 1904, era ura unui antisemit. (Stalin îi detesta mai ales pe evreii din Odessa, din rândul cărora făcea parte și Trotki.) În scrierile sale despre naționalități face

154 de referiri la evrei, toate ostile sau negative. Evreii erau, printre altele, „mercenari", „necinstiți", „interesați", „obtuzi", „ostili Rusiei". Îi displăceau micile grupuri etnice care trăiau în Rusia țaristă și a deportat periodic comunități ale acestora în Siberia. S-a folosit de invazia naziștilor din iunie 1941 pentru a ordona deportări în masă, care au dus la suferințe înspăimântătoare. Îi ura în mod deosebit pe polonezi, chiar mai mult decât pe evrei. Avea convingerea că sunt dușmanii de moarte, ireconciliabili, ai Rusiei și ar fi exterminat cu plăcere întreaga națiune poloneză, împărtășind astfel și punctul de vedere al lui Hitler.

În ultimii ani ai țarismului, Stalin și-a petrecut mult timp fugind și ascunzându-se de Ohrana, sau în arest, la interogatorii, întemnițat ori în detenție preventivă în Siberia, de unde tot evada. Din câte știm, a fost arestat de cel puțin șapte ori, iar de cinci ori a fost condamnat la detenție preventivă. A stat cu totul cinci ani și jumătate în Siberia, în Kostino, Kureika, Acinsk, precum și în alte locuri. Acolo nu se găseau lagăre de concentrare, ci niște clădiri situate în sate îndepărtate, destinate celor cărora li se stabilise domiciliul forțat sau fuseseră deportați. Nu era greu să evadezi, așa că Stalin n-a rămas niciodată în locurile acelea prea mult timp. Ohrana îl știa ca pe un cal breaz și s-au păstrat multe dintre

fotografiile făcute de poliție cu ocazia arestărilor – bust sau în picioare.

E uimitor cât de incapabilă era poliția țaristă când avea de-a face cu dușmanii consacrați și brutali ai regimului, așa cum era Stalin. Însă trebuie să ținem seama de faptul că Stalin întreținea uneori relații apropiate cu unii ofițeri superiori ai Ohranei și, după cum reiese din arhive, Stalin era informatorul lor. (Cele mai multe dosare au dispărut în timpul revoluției din 1917, când arhivele poliției secrete au fost jefuite și arse, dar câteva s-au păstrat.) După câte se știe, Stalin n-a fost niciodată agent permanent al poliției, dar din când în când era remunerat și serviciile lui erau îndeajuns de apreciate pentru ca tratamentul ce i se aplica în urma unei arestări să fie ceva mai blând. Îi turna cu precădere pe menșevici, dar îi denunța și pe dușmanii personali.

Activitatea sa de revoluționar de profesie pe care a desfășurat-o timp de optsprezece ani i-a conturat definitiv caracterul. Nu a fost implicat doar în jafuri armate ce se soldau cu omoruri, ci și în șantajarea colegilor săi, în săvârșirea unor falsuri și în nesfârșite intrigi. Învățăturile creștine pe care le deprinsese de la mama sa au fost cu totul șterse și înlocuite cu un secularism aspru și imoral, care punea „cauza" mai presus de orice morală și justifica orice crimă comisă în numele „principiilor revoluționare" Tot

în această perioadă a început să folosească limbajul dublu. Jaful armat comis împotriva unei bănci îl numea „expropriere" Uciderea „dușmanilor de clasă" devenea „acțiune directă" sau „acțiune de prim ordin" Expresia „măsuri extreme" se putea referi la orice, inclusiv la tortură. Aceia au fost anii în care învățătura marxist-leninistă a prins rădăcini în mintea lui Stalin. Îl admira pe Lenin, până la un punct, și îi cunoștea bine scrierile. Prefera probabil scrierile lui Lenin decât pe cele al lui Marx, al cărui *Das Kapital* nu l-a citit niciodată în întregime. (Dar cine l-a citit în afară de Isaac Deutscher?) În Lenin vedea „conducătorul obligatoriu", cel a cărui viață trebuie ocrotită cu orice preț. Totuși, stima pe care i-o purta lui Lenin era justificată. Lenin era de obârșie nobilă și a trăit ca rentier până când fratele lui mai mare a fost executat. Faptul că Lenin avea sânge evreiesc, precum și strămoși calmuci[1] și suedezi i-a trezit suspiciunea lui Stalin. L-a ajutat de multe ori când se ascundea de poliție. Odată, vrând să-l scape pe Lenin dintr-o primejdie, Stalin l-a convins să-și radă barba. S-a păstrat o fotografie în care Lenin apare fără barbă și este de nerecunoscut.

1. Populație mongolă stabilită în partea europeană a Rusiei (n. t.).

La rândul lui, Stalin era un maestru al deghizării, la care recurgea adesea, dar mustața nu și-a ras-o niciodată. A lăsat-o să-i crească în 1900 și a păstrat-o până la moarte. Era convins că mustața îl face atrăgător în ochii femeilor. În deceniul premergător Primului Război Mondial, a avut multe aventuri amoroase. Îmbina săvârșirea unor fărădelegi, preocupările intelectuale și elaborarea unor articole teoretice emfatice cu activitățile specifice unei cariere de Romeo. Unele dintre femeile de a căror companie s-a bucurat au putut fi identificate. Una era o școlăriță de treisprezece ani. Având în vedere că nu folosea mijloace contraceptive și tot timpul domniei sale a interzis vânzarea acestor produse (dar avorturile erau legale), e posibil să fi avut copii. În anii 1920 și 1930, au apărut din senin diverse persoane, bărbați și femei, care pretindeau că Stalin le era tată. Dar în nici unul dintre cazuri nu i se poate dovedi cu certitudine paternitatea. Stalin n-a acordat nici o atenție acestor pretendenți, care își asumau un risc foarte mare dacă insistau. Copiii nelegitimi care revendicau privilegii puteau foarte bine să ajungă în gulag, dacă scăpau de execuție.

Ceea ce nici unul dintre acești copii nu putea spera să primească de la Stalin era afecțiunea lui. De ea n-au avut parte nici cei doi fii legitimi, iar dragostea pe care o nutrea față de fiica sa, deși

sinceră, când era, când nu era. Există nenumărate dovezi că Stalin putea fi fermecător dacă voia. Era tot timpul pus pe glume. Era un bun imitator. Îi plăcea să imite dansurile de război ale „pieilor-roșii", despre care aflase din *Ultimul mohican*, una dintre cărțile lui preferate. Scotea un strigăt de luptă nemaipomenit, care îți îngheța sângele în vine. Cânta frumos: vechi cântece georgiene, fragmente de litanie, bucăți simple de cânt gregorian, arii de operă. Continua să scrie poezii. Membrii mișcării revoluționare îl considerau un tip exotic, cu atât mai fascinant cu cât îl știau un bandit nemilos, bănuit și de crimă. Din când în când, și Lenin își exprima părerea despre principalul său colector de fonduri. Spunea că e „frivol", „iresponsabil", că „prea îi plăceau remarcile satirice și glumele proaste". În alte împrejurări îl considera „prea crud". (Lenin își impusese și reușise să se poarte foarte sobru, renunțase și la șah, fiindcă, spunea el, „îi mănâncă timpul" și îl îndepărtează de treburile politice.) Mai târziu, mult mai târziu, când era un pic amețit – nu era mai niciodată beat –, Stalin l-a acuzat pe Lenin că-i seducea secretarele. Dar fără să dovedească asta vreodată. Apoi, tot el a condamnat flirtul în rândurile elitei, considerându-l „un act de promiscuitate", „semn al decadenței", incluzându-l astfel în categoria „crimelor sociale" și plasându-l adesea pe lista

capetelor de acuzare a vreun unui proeminent coleg de partid pe care hotărâse să-l distrugă. Se pare însă că, după ce a doua sa soție s-a sinucis în 1932, Stalin își pierduse puternicul apetitul sexual din tinerețe, și e foarte puțin probabil că a mai întreținut relații sexuale de la jumătatea anilor '30 încolo. Asta l-a făcut tot mai critic față de colegii care încă mai cedau unor astfel de plăceri, care riscau să fie acuzați că duc o viață de boemi, că au un comportament „mic-burghez" și că desfășoară activități incompatibile cu munca de partid.

Până una-alta, la 36 de ani, cât împlinise în 1914, când a izbucnit Primul Război Mondial, Stalin era un personaj mai atrăgător și mai interesant decât monstrul în care s-a transformat odată ajuns la putere. Dădea dovadă de un intelect impresionant, de o energie fără margini și de imaginație, avea o mulțime de talente și era animat de un entuziasm pe care singur îl ținea impunându-și un control de fier. Era uman. Lupii din Siberia îl îngrozeau, mai ales când umblau în haite. Îi era frică de păienjeni, și pisicile, și aricii îi displăceau și n-avea încredere ei. A avut cel puțin patru câini, iar dintre aceștia pe cățeluşa Tişka, o corcitură micuță, o adora. Îi plăceau șoarecii, pe care uneori îi și hrănea. Era mort după caramele și ceda acestei pofte neglijându-și

serios dinții. Avea uneori dureri foarte mari, iar pe la patruzeci și ceva de ani și i-a scos pe toți. Îi plăcea să mănânce tocană de iepure, heringi, brânză de capră și dulceață de căpșuni. Îmbrăcămintea nu-l interesa câtuși de puțin, dar îi plăcea să arate îngrijit, să poarte haine care să-i țină cald, iar vara purta adesea tunici albe. Înota extrem de bine. Îi plăceau vinurile slabe georgiene, dar era foarte atent cu băutura. Avea un caracter foarte suspicios, rudă cu paranoia, trăsătură ce i s-a accentuat odată cu vârsta. Nu uita niciodată o lovitură, o insultă, o jignire sau o nedreptate, iar resentimentul stârnit din această cauză putea dăinui decenii la rând, până ce i se ivea ocazia să reacționeze, de obicei săvârșind un omor. Avea un anume simț al umorului, care cu timpul a devenit tot mai morbid, și râdea mult și zgomotos, mai ales când (iar asta mai spre sfârșitul vieții) își privea, nepăsător, un coleg îndreptându-se către spânzurătoare. Banii nu îl interesau, și nici confortul obișnuit al vieții. Prefera să doarmă pe un divan, decât într-un pat.

Nu poseda multe lucruri, deși avea multe reședințe: apartamente în Kremlin și în alte zone din Moscova, câteva *dacea*[1] în afara Moscovei și la țară, și vile pe malul mării, în sudul țării. Erau bine mo-

1. Casă de vacanță (*rus.*) (n. t.).

bilate și întreținute de personal de serviciu angajat permanent. Avea o bibliotecă de douăzeci de mii de volume, dar nimeni nu l-a văzut vreodată citind. Mergea adesea la spectacole de operă și balet, la teatru și la cinematograf. Asculta multă muzică la patefon. Îi plăcea *Simfonia nr. 6* de Ceaikovski, unele compoziții de Borodin și Rimski-Korsakov, și aproape tot de Glinka. Nu era amator de Mozart, a văzut *Figaro* numai o dată și i s-a părut plicticos, în schimb îi plăcea mult *Concertul nr. 23*, pe care-l asculta la patefon.

Stalin primea multă lume în audiență, dar pe la începutul anilor 1930 a devenit dependent de telefon și comunica tot mai mult așa. Era convins că nemții erau maeștri în telecomunicații și în 1932 i-a cerut unui expert german să-i instaleze o rețea telefonică personală, care făcea legătura între toate reședințele sale, sediile organelor de partid și de stat și domiciliile principalilor săi colaboratori de la nivel înalt. Una dintre metodele pe care le folosea pentru a stârni frica era aceea de a telefona oricui, oricât de important sau de neimportant ar fi fost mesajul, oriunde s-ar fi aflat cei cu care avea treabă, la orice oră din zi sau noapte. Prin anii '30 a aflat că la sediul din Downing Street nr. 10 al prim-ministrului britanic exista un sistem de linii telefonice care făcea aproape instantaneu legătura cu oricine

de pe glob, așa că a cerut propriului personal de telecomunicații să se pună la curent cu metodele britanice.

Telefonul îl mai folosea ca să-și arate interesul pentru evenimentele culturale; le telefona adesea compozitorilor sovietici, de exemplu lui Șostakovici. De obicei, îl suna mai întâi pe factotumul Aleksandr Poskrebîșev, ca acesta să prevină persoana în cauză că va urma o convorbire cu Stalin, dar uneori telefona chiar el. E celebru episodul în care l-a sunat pe Boris Pasternak ca să justifice arestarea poetului Osip Mandelștam, deși chiar el susținea că era „o rușine" că poetul fusese ridicat fără ordin de arestare. Rareori Stalin telefona fără să apeleze mai întâi la un operator. Probabil că era singura persoană din întreg imperiul sovietic care poseda o carte de telefoane completă: figurau acolo mii de numere secrete folosite de poliția politică, precum și toate numerele private ale aristocrației de birocrați sovietici – mai precis *nomenklatura.* Stalin era foarte conștient de puterea de care dispune într-o dictatură totalitară cineva care are acces la astfel de numere secrete, iar el se folosea de această putere în mod constant, mai ales cu ocazia marilor epurări, sau când l-a dat jos pe șeful poliției secrete. Ar fi o exagerare să afirmăm că Stalin a condus statul de la telefon, însă telefonul a fost probabil cea mai

importantă armă din arsenalul lui de mijloace de control. Nu trebuia decât să formeze un număr de șase cifre pe o linie anume, care ocolea toate rețelele poliției secrete, și să-i alerteze pe cei peste o mie de membri înarmați ai forțelor de protecție personală. Stalin își supraveghea până în cel mai mic amănunt garda personală și, cu toate că nimeni nu știa cum funcționează aceasta, orice atentat premeditat contra lui Stalin era aproape sigur zadarnic. De altfel, nici nu a existat vreodată unul.

Una dintre primejdiile la care erai expus ca membru al elitei din conducerea URSS era să fii invitat de Stalin la vreo cină de-a lui. Acestea aveau loc de două sau trei ori pe săptămână, uneori chiar mai des, în apartamentele din Kremlin, la reședințele sau la casele de vacanță din apropierea Moscovei sau în alte părți unde se putea ajunge ușor cu mașina. Puteau începe la orice oră după cinci după-amiaza și uneori țineau până pe la patru dimineața, când Stalin se retrăgea într-o altă cameră, ca să se culce pe o canapea.

Mâncarea era variată: o duzină de feluri de pește afumat, marinat sau rece, mai multe sortimente de caviar, purcel de lapte, șase sau șapte feluri de cârnați, șuncă fiartă, afumată sau prăjită, fripturi calde, friptură rece de vacă, carne de oaie. O mulțime de fructe și de obicei vreo zece specialități de înghețată,

inclusiv una foarte apreciată la Kremlin, un desert cu cremă caramel, care în Marea Britanie se numește budincă de pâine. Se servea vodcă de toate felurile, dar, pe măsură ce înainta în vârstă, Stalin nu prea mai bea, sau se mulțumea cu vinul său slab georgian. Coniac nu consuma niciodată, dar îi îndemna pe ceilalți să bea. Toasturile puteau începe în orice moment al cinei și continuau toată noaptea. Stalin avea mereu sticlele lui, de cele mai multe umplute cu apă chioară sau cu suc de lămâie.

Pe lista de invitați erau și demnitari aflați în vizită la Moscova, activiști de partid moscoviți de rangul doi, șefi de prin ministere și diplomați. În ultimii ani, unii inși erau erau permanent invitați, iar printre ei se numărau Kaganovici, Molotov, Mikoian, Beria, Hrușciov și, în fine, Bulganin. Cu toții trebuiau să vină cu câte o glumă pe lângă cele ale lui Stalin: Mikoian spunea bancuri cu cămătari armeni; bancurile lui Kaganovici erau cu antisemiți (după Holocaust, Stalin îi zicea „evadatul din cuptor"); pe Hrușciov îl punea să execute dansuri ucrainene. Lui Bulganin îi spunea: „Barba ta mi-aduce aminte de Trotki". Cu toate că, în anumite privințe, atmosfera acestor cine era cumva asemănătoare cu cea de la curtea unui potentat oriental, unde nimeni nu era relaxat, în alte privințe, putea fi grosolană și necontrolată. Dacă se întâmpla ca obișnuiții casei

să nu fie invitați, ei veneau oricum. Dar mai întâi trebuiau să afle când și unde va avea loc cina. Personalul lui Stalin putea fi lingușit și lăsa să-i scape unele informații. Molotov și Mikoian veneau întotdeauna; era imposibil să nu se numere printre invitați.

Activitatea preferată a lui Stalin era munca. Stătea ore întregi la birou, parcurgând teancuri de documente. Îl plăcea să cerceteze cu atenție listele cu nume de persoane și să decidă care dintre ele e de încredere și care nu e. Pe unii îi însemna cu un creion roșu. Ocupația asta era o vocație compatibilă cu temperamentul lui – și avea, indiscutabil, talentul necesar.

II
DE LA SECRETAR GENERAL LA TIRAN

Când a izbucnit Primul Război Mondial, Stalin a reușit să evite recrutarea, dar pe urmă a fost condamnat la patru ani de exil în Siberia. În februarie 1917, autoritățile militare au pus mâna pe el și l-au supus unui examen medical. Rezultatul n-a fost satisfăcător, iar Stalin a scăpat de serviciul militar din pricina beteșugului de la brațul stâng. Deși atunci verdictul îi convenea, i-a fost teribil de rușine că fost respins la vizita medicală, cu atât mai mult în al Doilea Război Mondial, când și-a acordat gradul de generalisim și și-a arogat funcția de comandat suprem al forțelor armate sovietice. Oricine aducea vorba de reformarea sa ca recrut se expunea unui pericol enorm.

După prăbușirea regimului țarist, la începutul anului 1917 (țarul Nicolae II a abdicat pe 2 martie), toți deportații pe motive politice au fost amnistiați, așa că Stalin s-a întors la Sankt-Petersburg după o călătorie de patru zile cu trenul. Avea cu el un mic

geamantan și o mașină de scris; mai tot timpul anului a redactat articole și a asigurat apariția ziarului *Pravda*[1], publicația oficială a bolșevicilor. Lenin se afla în Elveția, dar Ludendorff, comandantul suprem al armatei germane, i-a permis să se întoarcă în Rusia, cu condiția să nu ia legătura cu sindicaliștii germani. A călătorit într-un vagon sigilat și a ajuns în Rusia pe 8 aprilie 1917. După aceea, Stalin a trebuit să aibă grijă ca Lenin, pe care-l considera drept conducătorul indispensabil, să nu cadă în mâinile lui Aleksandr Kerenski, șeful guvernului provizoriu. Lenin și-a petrecut mai tot restul anului în clandestinitate. Însă în octombrie, când guvernul era în pericol iminent să se prăbușească, Lenin a luat decizia declanșării unei revoluții. Sub conducerea lui Troțki, mâna dreaptă a lui Lenin în materie de folosire a forței, revoluționarii înarmați au ocupat podurile, oficiile poștale, gările și alte puncte strategice. Rezistența a fost slabă, cu excepția celei de la Palatul de Iarnă, sediul guvernului provizoriu, care a fost însă repede înfrântă. Era 26 octombrie 1917.

Rolul lui Stalin la Revoluția din Octombrie a fost nesemnificativ, iar articolele sale din *Pravda* despre evenimentele premergătoare revoluției s-au dovedit surprinzător de neconcludente. Era membru al

1. „Adevărul" (*rus.*) (n. t.).

Comitetului Central și unul dintre cei cinci membri care îi reprezentau pe bolșevici în Comitetul Militar Revoluționar, dar a refuzat orice post de conducere. (Mai târziu, Troțki a spus zeflemitor: „Cu cât era mai mare vâltoarea evenimentelor, cu atât era mai mic locul ocupat de Stalin". Și a adăugat: „Nu c-ar fi fost vreun laș. Nu există nici o bază concretă ca să-l acuzăm de lașitate. În momentele cruciale, conspiratorul precaut prefera să stea în expectativă".) Articolul cel mai energic pe care l-a scris Stalin pentru *Pravda* în acea perioadă a fost un atac feroce la adresa lui Maxim Gorki, pe care avea să-l proslăvească mai târziu ca idol al literaturii sovietice, o efuziune amară regretată ulterior, de care nu aveai voie să amintești dacă doreai să rămâi în viață. Dar, cu siguranță, Stalin a luat parte la asaltul final al Palatului de Iarnă, deoarece există dovezi că „nu și-a dat jos de pe el hainele cinci zile după aceea"; s-a păstrat și o vinietă în care, murdar și cu părul vâlvoi, le anunță triumfător prietenilor săi căderea palatului.

De îndată ce i-a ajuns la urechi vestea, Lenin n-a mai avut motiv să se deghizeze; și-a scos peruca, și-a șters fardul și s-a instalat într-un birou de la Institutul Smolnîi – fostă școală de fete –, pe care l-a declarat sediu al conducerii guvernului. Inițial era format din cincisprezece membri reuniți în jurul

aceleiași mese. Una dintre primele propunerei făcute de Troțki și de Kamenev a fost abolirea pedepsei capitale în cadrul armatei. Conform unui raport semnat mai târziu de Stalin, Lenin s-a opus, spunând: „E un nonsens. O revoluție nu poate reuși fără să omori oameni. De preferință prin împușcare, pentru că e mai rapid." Când s-a citit lista posturilor din guvern, al cincilea, cel de „Comisar al naționalităților", era ocupat de I.V. Djugașvili-Stalin. Era un post nou înființat, ceea ce însemna că Stalin nu moștenea o echipă de slujbași civili, spre deosebire de toți ceilalți comisari, care s-au confruntat imediat cu o grevă a funcționarilor. Stalin nu avea la dispoziție decât o secretară și un telefon, dar s-a pus imediat pe treabă și a început să ia decizii. A acordat imediat tuturor naționalităților dreptul la autodeterminare, iar finlandezii s-au și folosit de el. Stalin a plecat la Helsinki și a anunțat formarea noului stat (decizie ale cărei efecte a încercat să le anuleze peste douăzeci de ani, după semnarea pactului sovieto-nazist, dar Finlanda i-a rezistat cu succes, cu imense pierderi de vieți omenești de ambele părți). A reușit totuși să respingă cererea de independență a ucrainenilor, fiindcă o considera inacceptabilă din punct de vedere politic și dezastruoasă din punct de vedere economic, având în vedere că Rusiei i s-ar fi putut tăia aprovizionarea cu alimente.

Lenin l-a aplaudat atunci pe Stalin. Îl considera de încredere, folositor, un „om de acțiune", și nu un „băutor de ceai". Altcineva din Comitetul Central s-a exprimat astfel: „Pe tovarășul Stalin îl cunoștea numai un grup restrâns de persoane, colaboratorii lui clandestini. Aceștia știau că Stalin era capabil de fapte concrete, nu doar de sporovăieli zgomotoase și goale, ca alții."

Dar răsturnarea lui Kerenski și preluarea puterii era partea ușoară a lucrurilor. Ar putea să pară ciudat, dar Lenin nu avea un plan precis cu privire la întrebuințarea puterii pe care tocmai pusese mâna. Acțiunile lui erau determinate de ceea ce se dovedea necesar, văzând că țara era în pragul războiului civil. Ca primă măsură, a pus sub control presa, dând o lege proiectată probabil de Stalin. Lenin, Troțki și Stalin aveau răspunderea tuturor forțelor armate și alcătuiau troica din fruntea guvernului. Troțki a fost trimis la Brest-Litovsk să încheie pacea cu nemții; Lenin și Stalin au redactat instrucțiunile. Troțki organizase formațiuni armate în Petrogradul sovietic, iar Stalin preluase comanda lor, ca să pună la adăpost capitala. Se dădeau zilnic dispoziții cu putere de lege. Romancierul Ilia Ehrenburg a povestit mai târziu că „în fiecare zi, în zori, locuitorii Petrogradului studiau noile dispoziții lipite pe fațadele clădirilor, încă ude și mototolite, cu privire la

ce era interzis și la ce era încă permis". Au fost aleși prin vot comisarii-șefi însărcinați cu organizarea comerțului și a industriei, controlul locuințelor și al serviciilor publice: bolșevicii întocmeau listele de candidați, iar cetățenii „puneau ștampila" pentru a le încuviința. Mai târziu, Boris Pasternak îi descria astfel pe acești comisari împuterniciți: „Bărbați cu scurte din piele neagră, care aveau putere nelimitată și voință de fier, erau înarmați cu mijloace de intimidare și revolvere și umblau nerași și nedormiți. Îi cunoșteau bine pe cei din pătura burgheziei înfricoșate, care dețineau obligațiuni de stat ieftine, și li se adresau fără pic de milă și cu un rânjet mefistofelic, ca unor borfași prinși cu mâța-n sac. Reorganizau tot, și erau cu toții bolșevizați"

În răstimp de numai două luni, în noiembrie și decembrie, bolșevicii au pus mâna pe toate școlile și fabricile, băncile au fost naționalizate, toate activitățile au fost subordonate controlului „clasei muncitoare" și toate articolele de lux au fost interzise: de pildă, hainele de blană au fost confiscate. Gradele din armată au fost desființate, iar structura de comandă a fost înlocuită cu cadre sovietice. Stalin se afla în centrul acestor evenimente; atmosfera de la Institutul Smolnîi semăna cu cea a activităților lui din perioada antebelică, când punea la cale spargeri de bănci. Mulți dintre gangsterii cu scurte de

piele erau dezertori sau cazaci. Un martor ocular anonim scria: „Smolnîi era ticsit de mantale căzăcești, căciuli de blană, scurte de piele, galoane, pumnale, mustăți negre, lucioase, priviri uluite, ochi de crustaceu și miros de cal. Aceasta era elita, crema, condusă de ofițeri autohtoni, cu toții cam cinci sute de oameni. Ținându-și șepcile în mână, își arătau loialitatea față de revoluție"

Dacă Stalin se potrivea de minune în această galerie de escroci, Lenin nu părea a fi deloc în largul lui printre pungași. Pe John Reed, autorul american al cărții *Zece zile care au zguduit lumea*, l-a izbit faptul că Lenin, „conducător doar în virtutea calităților lui intelectuale, era incolor, lipsit de simțul umorului, intransigent și absent". Era „scund, îndesat, avea capul mare, bine înfipt între umeri, era chel și avea ochi mici, bulbucați, nas cârn, gura mare, o înfățișare bizară pentru un lider popular" Dar Stalin a intuit aproape de la prima lor întâlnire că Lenin avea ceea ce el numea „o combinație puternică de perspicacitate teoretică și talent practic" În revoluția pe care a pus-o la cale, teroarea a fost instaurată nu ca în Revoluția Franceză, ci aproape imediat. A fost cu totul și cu totul creația lui Lenin, ajutat într-o oarecare măsură de Troțki, iar Stalin a avut foarte puțin de-a face cu ea, cu toate că mai târziu s-a folosit la maximum de metodele și de

slujitorii terorii. Nu mai târziu de 1901, Lenin a stabilit legea: „În principiu, noi n-am renunțat niciodată la teroare și nu putem renunța la ea." Din acest punct de vedere, cei care au încercat să găsească deosebirea dintre Lenin și Stalin au dat greș. Teroarea stalinistă a fost pur și simplu o extindere și o amplificare ale terorii inițiate de Lenin, care a a fost declanșată în primele zile ale revoluției: Lenin a ordonat execuțiile încă din decembrie 1917, iar vocabularul său era împânzit de expresii ca „împușcați-i", „pluton de execuție", „la zid cu ei", „lichidați-i". Poliția secretă a fost înființată încă din 26 octombrie, chiar ziua în care a căzut Palatul de Iarnă; s-a format imediat un subcomitet care să răspundă de securitate, însărcinat să „contracareze activitățile antirevoluționare". Constituirea poliției secrete a fost adusă la cunoștința publicului prin decretul din 12 noiembrie 1917, când o secție specială, împuternicită să-i „examineze pe suspecți", a fost pusă sub conducerea unui polonez fanatic pe nume Felix Dzerjinski, care și-a câștigat simpatia lui Lenin datorită modului nemilos în care comanda sistemul de pază de la Smolnîi. Dzerjinski a declanșat teroarea polițienească pe 29 octombrie, când el însuși a împușcat doi bărbați pe care îi considera contrarevoluționari. Despre el Stalin spunea uneori: „Felix era fericit numai când ținea în mână o armă fumegândă."

În ziua de 7 decembrie, poliția secretă a căpătat un statut legal, devenind Comisia Extraordinară pentru Întreaga Rusie, sau Ceka, deși existența ei nu a fost făcută publică decât un deceniu mai târziu, din ordinul lui Stalin. Poliția secretă a țarului număra cincisprezece mii de ofițeri; în 1920, Ceka avea peste un sfert de milion de agenți cu normă întreagă, plătiți în consecință. Acestora li se adăuga mulțimea de informatori și de angajați cu jumătate de normă, fiindcă fiecare soviet (consiliu local reprezentativ al muncitorilor și țăranilor) avea ordin să-și creeze propriul organ de securitate, care să culeagă informații pentru Ceka. De la bun început, numărul celor uciși a fost imens. Dacă pe timpul țarilor aveau loc în medie șaptesprezece execuții, în 1918, Ceka omora în medie o mie de oameni pe lună numai din motive politice. Mai există unele controverse privindu-l pe autorul ordinului de a se utiliza metoda preferată de executare a victimelor – un glonț de pistol în ceafă –, dacă a fost Lenin sau Troțki. (Când ordinul era dat de Stalin, el cerea întotdeauna să se folosească un topor, după care trupul celui executat să fie strivit de un camion de mare tonaj.)

Unul dintre motivele pentru care Ceka omora așa de mulți „dușmani de clasă" era faptul că temnițele existente ajunseseră în foarte scurt timp supraaglomerate. Cu trei săptămâni înainte ca Palatul

de Iarnă să fie luat cu asalt, Lenin vorbise despre „munca obligatorie" la care trebuiau supuși cei bogați. În ianuarie 1918, Lenin a cerut „arestarea sabotorilor milionari, care călătoresc cu trenul la clasa întâi și a doua. Propun condamnarea lor la șase luni de muncă silnică într-o mină". Lagărele de concentrare au fost menționate pentru prima oară de Troțki în ziua de 4 iunie 1918, când a cerut ca un grup de prizonieri cehi recalcitranți să fie plasați într-o închisoare în aer liber, numită *konțlager*. După douăsprezece zile a folosit iar expresia „lagăr de concentrare", înțelegând prin asta un loc unde „burghezia rurală și urbană putea fi organizată în batalioane mobilizate în spatele frontului, unde să fie pusă să facă muncile cele mai degradante (curățenia în barăci, în lagăr sau pe străzi, săpatul tranșeelor etc.)". Lenin s-a folosit și el de această sintagmă. A dat ordin ca „preoții, chiaburii și albgardiștii, precum și indivizii care nu inspiră încredere să fie cu toții închiși în lagăre de concentrare situate în afara orașelor". În vara lui 1918, în urma tratatului pe care Troțki îl încheiase cu germanii, au fost eliberați două milioane de prizonieri de război. Atunci, lagărele în care stătuseră prizonierii, multe aflate în inima Siberiei, au fost predate poliției secrete, Ceka. Acela a fost momentul care a marcat începutul „arhipelagului Gulag" descris de Soljenițîn. Și tot atunci a dat Lenin

un decret prin care Ceka era plasată în afara sistemului judiciar și a tuturor normelor de drept, permițându-i-se să aibă tribunale proprii secrete. Lenin a organizat și așa-numita Teroare Roșie din septembrie 1918, în urma unei tentative nereușite de a-l asasina. Întregul aparat al tiraniei sovietice, așa cum va funcționa în următoarele trei sferturi de secol – poliția secretă, judecățile sumare și administrate în secret, închisorile și lagărele de concentrare, asasinatele în masă –, exista încă de pe vremea când la putere era Lenin, mult înainte ca el să ajungă în mâinile lui Stalin.

În anii aceia Stalin devenea tot mai vizibil. El și Troțki, comisarul de război și creatorul Armatei Roșii, erau singurii dintre colegii lui Lenin care aveau voie să intre în biroul conducătorului fără să se anunțe. Amândoi făceau parte din Biroului Politic – Politburo, un organismul compus din cinci membri pe care tot Lenin îl crease cu scopul de a guverna. Pe Stalin îl considera omul cel mai de nădejde, capabil să rezolve orice problemă. Stalin a sprijinit din toată inima tratatul de pace pe care l-a semnat cu Germania, prin care au fost cedate cu nepăsare teritorii, dar care i-a permis Armatei Roșii să se concentreze asupra războiului civil. În martie 1918, Lenin s-a mutat la Kremlin, care a devenit sediul guvernului. E foarte posibil ca Lenin

să fi luat hotărârea la sugestia lui Stalin, care a preferat întotdeauna Moscova, capitala istorică, și care era încântat să locuiască în ceea ce numea el „căminul marelui țar". (Ivan IV „cel Groaznic", care a executat patru mii de boieri, sau nobili, supunându-i adesea torturilor și pe care îi spânzura chiar el personal, era deja unul dintre eroii preferați ai lui Stalin.)

Troțki comanda Armata Roșie dintr-un tren blindat, lucru pentru care Stalin îl invidia, iar cu fiecare săptămână care trecea avea tot mai puțină încredere în el și îl ura tot mai mult. Își dădea seama că, dacă voia să-și consolideze puterea, trebuia să se implice și în acțiunile militare. În februarie 1918, Lenin i-a oferit această posibilitate numindu-l director general al sistemului de aprovizionare cu alimente în sudul Rusiei. De asemenea, i-a pus la dispoziție un tren blindat și patru sute de membri ai Gărzilor Roșii, efectiv pe care Stalin l-a suplimentat folosindu-se de contactele sale personale. A intuit că locul-cheie de unde putea controla sudul țării era orașul Țarițîn, port fluvial de pe cursul inferior al Volgăi. Acolo s-a oprit cu trenul său pe 6 aprilie. Purta o tunică în stil militar fără însemne de grad, pantaloni groși de postav albastru-închis și cizme. În următorii douăzeci de ani nu și-a schimbat prea

mult vestimentația asta, care avea o tentă militară, dar nu era nici militaristă, nici extravagantă.

Lenin i-a trimis o telegramă prin care îi cerea să fie „neîndurător, crud și intransigent cu contrarevoluționarii, cu albii și trădătorii". La sfârșitul primei săptămâni, Stalin a dat ordin să fie împușcați peste douăzeci de oameni, iar apoi a trimis un pluton de cekiști să curețe fără milă unitățile din spatele frontului. A recrutat doi ofițeri de cavalerie țanțoși, Kliment Voroșilov și Semion Budionîi, care au primit mai târziu gradul de mareșal. Erau amândoi la fel de nemiloși ca Stalin, și-l încurajau să omoare și dușmani, și camarazi. Până la urmă, Stalin s-a descotorosit de ei – prieteniile lui nu erau de lungă durată –, dar, în mod surprinzător, le-a cruțat viața. Însă în 1918 i-au fost de un imens ajutor, în special când a trebuit să se ocupe de luptătorii din Armata Roșie a lui Trotki, care rătăceau prin districtul lui. Spre deosebire de Stalin, care, pe cât posibil, n-ar fi încredințat o muncă de răspundere unor ofițeri țariști, Trotki îi folosea pe scară largă, iar Stalin îi împușca de îndată ce-i cădeau în mână. Odată a dat peste un grup de douăzeci și patru de inși. I-a închis într-o șalupă de pe Volga și toți s-au înecat, din cauză că, din motive misterioase, șalupa s-a scufundat. Trotki a protestat vehement, dar Stalin a răspuns: „Ăștia erau o problemă,

și moartea rezolvă problema. Dispar ei, dispare și problema." (Vorbele acestea au devenit vorbele lui preferate.) Vina a aruncat-o pe cei doi cavaleriști ai săi, care și-au asumat-o bucuroși.

Prin astfel de metode, Stalin a impus un control ferm al Sovietelor în Țarițîn, și locul acela a avut o asemenea importanță pentru el, încât i-a dat mai târziu numele de Stalingrad. A stat acolo aproape tot timpul până în octombrie, împreună cu a doua soție, Nadejda Alliluieva. Se căsătoriseră la începutul aceluiași an și locuiau în trenul care îi fusese pus la dispoziție, unde se mai aflau și soțiile celor doi cavaleriși, precum și câțiva alți favoriți. Stalin era o combinație de comandant de război, ofițer de poliție judiciară, călău, administrator și inspector al aprovizionării cu alimente. Succesul cu care făcea rost de produsele alimentare pe care apoi le expedia la Moscova l-a încântat atât de mult pe Lenin, încât în iarna 1918–1919 l-a transferat pe frontul de est, unde lucrurile mergeau prost. E semnificativ faptul că era însoțit de Felix Dzerjinski și de un puternic detașament de cekiști. În următorii doi ani de război civil, a călătorit prin toate colțurile țării, asistat de câte o unitate de luptă care uneori depășea o mie de oameni. Aceștia aveau datoria să sprijine operațiunile de apărare, să-i împuște pe comandanții nepricepuți, care nu dădeau randament, să

asigure aprovizionarea cu alimente și alte bunuri. În lunile mai și iunie ale anului 1919, Stalin s-a aflat în zona Petrograd, în iulie, la Smolensk, iar în octombrie la sud de Moscova. La începutul anului 1920 a fost în Ucraina. De acolo a dirijat operațiuni împotriva Poloniei, și mai târziu în același an, a fost în Caucazul de Nord și la Baku. În anii 1920 și 1921, a fost ocupat cu împiedicarea naționalităților aflate în mod tradițional sub dominația țaristă să părăsească noul stat sovietic, folosind forța împotriva lor dacă se arătau recalcitrante. Tactica forței a culminat odată cu reintroducerea dominației rusești în Georgia, țara lui natală, și când a făcut o vizită la Tbilisi, însoțit de o numeroasă unitate de cekiști, ca să fie sigur că organele locale de partid erau perfect leniniste.

Lenin l-a răsplătit numindu-l secretar general al partidului. Era un premiu extraordinar, mult mai valoros decât faptul că îi încredințase lui Troțki Armata Roșie, deoarece în ultimii doi ani, chiar în condițiile războiului civil, Lenin avusese grijă ca partidul să dețină puterea în toate domeniile societății sovietice și să îl transforme și pe acesta într-un instrument extrem de centralizat al tiraniei statale, inclusiv secretariatul, format din aproximativ douăzeci de membri aflați sub conducerea directă a secretarului general. Nu încape îndoială că Lenin a

luat în calcul voința de fier a lui Stalin. Își dăduse seama că, pe lângă talentul de a detecta și de a rezolva probleme, Stalin avea și un apetit extraordinar pentru munca îndelungată și migăloasă de birou, ceea ce nimeni altcineva n-ar fi băgat de seamă la vremea aceea. Oricum, Lenin făcuse deja tot greul, și Stalin, când și-a luat în primire postul de secretar general, a găsit de-a gata toate elementele de care avea nevoie pentru a începe o dictatură sub propria-i comandă.

Puterea lui Stalin a sporit datorită cumulului de funcții. El era deja comisar al naționalităților, ceea ce însemna că avea control asupra a șaizeci și cinci de milioane de locuitori ai țării (din cele o sută patruzeci de milioane). Era vorba de georgieni, bieloruși, kirghizi, tătari, tadjici, armeni, azerbaidjeni, buriați, uzbeci și încă vreo zece popoare, inclusiv ucraineni, cea mai importantă naționalitate dintre toate. Cele mai multe nu aveau organizații de partid când Stalin și-a format comisariatul, așa că și-a numit în structurile locale propriii oameni. Apoi, între 1919 și 1923, i-a înlocuit sistematic din funcțiile înalte pe fanfaronii bătăuși cu funcționari înguști la minte, care la rândul lor își numeau oameni în funcțiile inferioare. Curând, Stalin avea peste douăzeci de mii de partizani doar în aparatul birocratic al comisariatului naționalităților. Lenin,

Kamenev și Buharin (ceilalți membri ai Biroului Politic, în afară de Trotki) i-au acordat și mai multă putere în partid numindu-l în 1919 comisar al Inspectoratului Muncitorilor și Țăranilor. Acest inspectorat, Rabkrin, cum mai era cunoscut, supraveghea fiecare secție a administrației de stat, cu scopul de a elimina „ineficiența" și corupția. Asta implica multă muncă, teribil de minuțioasă și de plicticoasă, drept care Zinoviev, căruia Lenin îi oferise postul, a refuzat să o facă de unul singur. Stalin s-a repezit s-o facă el. Postul de arhibirocrat era exact ce își dorea ca să poată controla întregul aparat al noii orânduiri. Începând cu 1920, Stalin a fost singura verigă de legătură dintre biroul politic, Rabkrin și Orgburo, adică biroul de organizare, care era direct răspunzător de cadrele partidului.

Lenin a avut de la bun început presimțiri sumbre cu privire la Stalin. Când l-a sprijinit să ocupe funcția de secretar general, a făcut următoarea remarcă: „Bucătarul ăsta nu poate servi decât mâncăruri piperate". L-a criticat în *Pravda* spunând că e „pripit și impulsiv", ceea ce era echivalent cu „șovinism social" în Georgia; pe urmă, i-a dictat Elenei Stasova încă două articole pentru *Pravda*, în care îl critica aspru pe Stalin pentru felul în care conducea Inspectoratul Muncitorilor și Țăranilor, dar fără să-i menționeze numele. Critica era, într-un

sens, un conflict de clasă – adică o mustrare a unui membru al aristocrației adresată unui mârlan din rândurile proletariatului. Problema era lipsa de bune maniere. „Prea mult vorbește lumea că ne lipsește o cultură proletară. În primul rând ne-ar fi suficientă cultura burgheză autentică, și ne-am dispensa bucuroși de genurile brute de cultură anteburgheză – cultura șerbiei, care s-a infiltrat în cultura birocratică. Când e vorba de cultură, graba și lipsa de considerație sunt cele mai grave defecte posibile". După aceea, în ziua de 4 ianuarie 1923, a dictat un codicil la propriul testament: „Stalin este prea brutal și acest lucru devine intolerabil în postul de secretar general. De aceea propun ca tovarășii să găsească o cale de a-l îndepărta din acel post și de a numi pe cineva mai răbdător, mai politicos și mai binevoitor". A mai dat de înțeles că astfel s-ar putea preveni o sciziune între Stalin și Troțki, deși credea că Biroul Politic va rămâne în funcție, ca punte de legătură între partid și guvern.

Dacă Lenin ar mai fi trăit, și dacă ar fi fost și sănătos, așa s-ar fi petrecut lucrurile. Dar la sfârșitul lui mai 1922, Lenin a suferit primul atac cerebral și n-a mai putut vorbi. A fost transportat de la Kremlin la țară. Comitetul Central a emis o rezoluție prin care i se ordona să nu lucreze mai mult de zece minute pe zi. Pe la mijlocul toamnei lui 1922 și-a

revenit parțial, dar a suferit un nou atac în noiembrie, apoi încă unul în martie 1923, și a zăcut fără simțire până când a murit, în ziua de 21 ianuarie 1924.

Făcuse însă tot ce-i stătuse în putință ca să-l împiedice pe Stalin să devină succesorul său. Îl supăraseră mai ales două aspecte ale comportamentului lui Stalin. Primul a fost felul în care Stalin a impus regimul sovietic în Georgia; se dovedise „brutal, excesiv, lipsit de înțelepciune și imperialist". Dar ceea ce i se păruse și mai grav era grosolănia cu care Stalin o trata pe Nadejda Krupskaia, o femeie formidabilă, pe care Stalin n-a plăcut-o însă niciodată și despre care își imagina că-și lăsa soțul, pe Lenin, să muncească prea mult. Făcuse și o glumă sugerând promovarea Elenei Stasova, secretara preferată a lui Lenin, în rolul de „soție de rezervă", ceea ce a durut-o pe Krupskaia, care era cu aproape douăzeci de ani mai în vârstă decât Stasova; Krupskaia se plânsese deja că Lenin era mereu în preajma secretarei.

Krupskaia a avut fără doar și poate un cuvânt de spus în ziua de Crăciun a anului 1922, când Lenin a dictat ceea ce este cunoscut drept testamentul său, un memorandum referitor la succesiunea în fruntea partidului. Nimeni în afară de Krupskaia și de secretara căreia i s-a dictat textul (nu Stasova)

n-a știut de testament. Lenin și-a exprimat temerile că vor avea loc conflicte de personalitate între Stalin și Troțki, „cel mai capabil membru din Comitetul Central actual", dar „prea încrezător în sine și înclinat să se opună hotărârilor luate de Comitet" – ceea ce era un defect grav într-un partid „pregătit să fie disciplinat, să lucreze în echipă și să reprime individualismul". Pe de altă parte, „tovarășul Stalin, fiind acum secretar general, are în mâinile sale enorm de multă putere, și nu am siguranța că știe să fie suficient de ponderat în exercitarea autorității de care dispune". L-a criticat și pe Buharin, „favoritul partidului", pentru că era prea scolastic, și i-a criticat și pe Zinoviev, și pe Kamenev, fiindcă nu fuseseră de acord cu acapararea puterii politice în vâltoarea Revoluției din Octombrie.

Testamentul a fost ținut secret, dar, din câte se știe, am putea conclude că Lenin era în pragul unei rupturi definitive cu Stalin înaintea celui de al treilea atac cerebral. I-a trimis lui Stalin un mesaj prin care „rupea" relațiile personale cu el și a început să încurajeze opoziția georgiană din Partidul Bolșevic să reziste centralizării urmărite de Stalin: „Sunt cu toată inima alături de voi". Dar paralizia verbală a recidivat, iar apoi, înainte de a mai apuca să facă un pas decisiv, Lenin a intrat în eternitate. Stalin și-a jucat însă cu dibăcie cărțile, iar la moartea

lui Lenin a fost în fruntea celor care îi cântau osanale, insistând de asemenea ca tovarășul Lenin să fie îmbălsămat, iar sicriul său să fie așezat în Piața Roșie (lucru față de care Lenin se împotrivise în mod special). Pe urmă, ca preludiu al atacului contra lui Troțki, s-a reconciliat cu Zinoviev și cu Kamenev.

Troțki n-a avut nici un rol în ceremoniile funerare și în transfigurarea lui Lenin. Era bolnav, urma o cură în Caucaz, și a declarat că Stalin în mod conștient l-a dezinformat cu privire la data înmormântării. Așadar, sicriul a fost purtat de Stalin, de Zinoviev și de Kamenev, care au participat și la săvârșirea altor rituri solemne. Stalin a scris, în stil liturgic, și un „jurământ solemn" adresat lui Lenin, și l-a prezentat în fața Congresului. Apoi, în mai 1924, testamentul a fost citit cu voce tare în fața Comitetului Central. Ascultând referirile la persoana lui, Stalin arăta, conform unui martor ocular, „mic și nenorocit". Dar Zinoviev a sărit în apărarea lui: „Tovarăși, fiecare cuvânt rostit de Ilici este lege pentru noi, am jurat să îndeplinim tot ce ne-a ordonat Ilici pe patul de moarte... Dar putem spune cu bucurie că asupra unui punct temerile lui Lenin s-au dovedit nefondate... și anume cel referitor la secretarul nostru general. Doar ați văzut armonia dintre noi în lunile din urmă și veți fi de acord cu mine că îngrijorarea cu privire la tovarășul Stalin

este fără temei." Kamenev a propus apoi adoptarea unei moțiuni pentru ca Stalin să rămână în post și să nu se facă prea multă publicitate testamentului. Moțiunea a fost votată cu 40 de voturi pentru și 10 contra. Trotki a fost și el prezent, a rămas însă tăcut, deși mimica lui exprima dezgust. Numai văduva lui Lenin a protestat cu înverșunare, dar obiecțiunile ei n-au fost niciodată aduse la cunoștința publicului.

Trotki făcea greșeală după greșeală. În 1920, cu ocazia unei vizite în Rusia, Bertrand Russel îi remarcase vanitatea și teatralismul, care contrastau cu sângele-rece și calmul lui Lenin. Trotki nu se obosea niciodată să-și stăpânească nervii față de colegi, ieșea de la adunările Biroului Politic trântind ușa sau deschidea în mod ostentativ un roman. Era adesea bolnav, lipsea de la ședințe, și asta într-o perioadă în care Stalin își zămislea noul caracter: ultrapunctual, obsedat de muncă și conștiincios până la cel mai mic detaliu. În mai 1924, Stalin a găsit prilejul să-l stigmatizeze pe Trotki declarându-l „fracționist" și a reușit să-i smulgă o mărturisire: „Știu că nu poți avea dreptate împotriva partidului. Dreptate poți avea numai împreună cu partidul, sau prin mijlocirea partidului, întrucât istoria n-a creat alte căi de înțelegere a ceea ce este drept". Desigur că înainte avusese divergențe cu Lenin, proaspăt

sanctificat, și, spre finele anului 1924, după ce Kamenev și Zinoviev au făcut aproape toată munca preliminară, Stalin a reamintit acele dispute și a născocit o nouă erezie: troțkismul. La mijlocul anului 1924, după ce Lenin a fost îmbălsămat și înmormântat, Stalin a început manevrele pentru a-l îndepărta pe Troțki de Armata Roșie. I-a fost surprinzător de ușor. Mai greu a fost să-i găsească un succesor. Primul, găsit de Zinoviev, a fost Frunze, care, la ordinul lui Stalin, a fost omorât pe masa de operație – primul adversar căruia i s-a aplicat tratamentul medical. A fost înlocuit de Voroșilov, vechiul lacheu al lui Stalin de pe vremea campaniei din Țarițîn.

Fără armată, Troțki nu era nimic. A fost eliminat din Biroul Politic în octombrie 1926, din partid în luna următoare, trimis în exil intern în 1928, expulzat din Rusia în 1929 și, în cele din urmă, omorât, la ordinul lui Stalin, în Mexic, în 1940. Arma, un piolet sau un topor, erau dispozitivele preferate de Stalin în „rezolvarea unei probleme". Rămâneau „aliații" lui, Zinoviev și Kamenev. Erau persoane importante, în sensul că Zinoviev controla ceea ce acum se numea organizația de partid din Leningrad, iar Kamenev, partidul din Moscova. Molotov, „ciocanul", a fost trimis la Leningrad însoțit de patru sute de „grei" din partid să zdrobească aparatul lui

Zinoviev. În același timp, Kamenev a fost eliminat din partid; când a încercat să se apere, la Congresul al XV-lea al partidului, din decembrie 1926, a fost redus la tăcere de urletele masei de delegați, dintre care cei mai mulți primiseră ordin în acest sens de la Stalin. Tot el a întrerupt brusc strigătele de nemulțumire: „Ajunge, tovarăși, gata cu jocul ăsta... Cuvântarea lui Kamenev este cea mai falsă, ticăloasă, criminală, înșelătoare, banditească cuvântare rostită de opoziție de la această tribună!" Cei doi au fost arestați (împreună cu mulți alții), trimiși în lagăr, dar eliberați, pentru un proces desfășurat de ochii lumii, în 1936. Când a fost condamnat la moarte, Zinoviev, căzut în genunchi, a implorat milă, lingând pur și simplu cizmele cekiștilor care se pregăteau să-l execute. A strigat: „Vă rog, tovarăși, pentru numele lui Dumnezeu, chemați-l pe Iosif Visarionovici [Stalin]. A promis c-o să ne salveze viețile!" Kamenev a încercat să-l facă pe Zinoviev să tacă ca să-i intre sub piele lui Stalin în ultimul moment: „Meritățm sentința asta din pricina comportării noastre perfide la proces. Taci din gură și mori cu demnitate!" Dar Zinoviev a continuat să țipe. L-au dus într-o celulă apropiată, unde a fost împușcat imediat. După ce au fost amândoi executați, gloanțele le-au fost scoase din cap și predate șefului de atunci al Ceka, Genrih Iagoda, care le-a

spălat și le-a pus lângă prețioasele sale fetișuri erotice, precum portjartierele și sutienele de mătase.

Una era să elimini dușmani, și alta să pui în practică politici de aprovizionare cu mărfuri și alimente. Spre sfârșitul vieții, Lenin a introdus NEP (Noua Politică Economică), care era în fond o revenire la capitalism, cu scopul de a atrage capitaluri străine. În ultimii ani de pace ai regimului țarist, economia industrială a Rusiei înregistrase cea mai rapidă expansiune din lume. Primul Război Mondial, revoluția și războiul civil puseseră capăt acestei stări de fapt. Troțki, Zinoviev și Kamenev își exprimaseră părerea că țăranii, în număr de o sută de milioane, trebuie obligați să predea cereale autorităților, atât pentru nevoile populației, cât și pentru export, iar cu banii obținuți să se facă investiții. Trebuia folosită forța – oricât de multă. Violența trebuia făcută mai acceptabilă folosindu-se ideea lui Lenin de a împărți cei o sută de milioane de țărani în trei categorii: 22,4 milioane de țărani săraci, 67 de milioane de țărani mijlocași și 5 milioane de chiaburi, urmând ca pentru toate lipsurile să fie învinovățită chiaburimea. Pregătindu-se să-i elimine pe cei mai importanți trei dușmani ai săi, Stalin i-a acuzat și de faptul că „plănuiau să jefuiască țărănimea", trainicul „aliat al clasei muncitoare" Țăranii, spunea el, nu trebuiau supuși unor constrân-

geri suplimentare. Dar în 1927 recolta a fost slabă, în 1928 și mai slabă, așa că Stalin și-a schimbat radical politica și a decis să se aplice colectivizarea cu forța.

Și-a început atacul imediat după recolta săracă din 1927. A trimis la țară 30 000 de activiști de partid înarmați. (E demn de menționat că, în anii aceia, Stalin n-a pus niciodată piciorul în regiunile producătoare de grâne, după cum n-a asistat niciodată la execuții; toate ororile pe care le săvârșea le expedia pe cât posibil în domeniul abstractului. Doi dintre responsabilii de frunte erau Molotov și armeanul Mikoian. Molotov vorbea despre „îngenuncherea țărănimii mijlocașe" și despre „stoarcerea chiaburilor", iar Mikoian susținea că „țărănimea săracă era la cheremul chiaburilor". De fapt, deosebirile dintre țărani erau doar vorbe goale puse pe hârtie: toți țăranii urau guvernul și alimentele le-ar fi predat doar împunși cu baioneta. În 1928 guvernul a înregistrat o mie patru sute de cazuri în care țăranii au opus rezistență cu arme improvizate (acestea au fost mai târziu capturate de naziști și arătate publicului larg), pe care le-a prezentat ca „acte de terorism". A fost prima oară când Stalin a folosit cuvântul „a lichida", termen pe care se pare că el l-a consacrat. Spunea că activiștii de partid înarmați trebuiau să „lichideze" rezistența „elementelor

capitaliste din mediul rural ridicate împotriva autorității sovietice" Numeroase eufemisme precum „regretabile încălcări ale legilor sovietice" și „întreceri între organizațiile de colectare a cerealelor" erau folosite pentru a acoperi uciderea a mii de țărani.

De fapt, colectivizarea forțată din Rusia a fost inspirată direct de exemplul capitalismului agricol american. Întâmplător, Stalin auzise de ferma familiei Campbell din Montana, cu o suprafață de peste treizeci de mii de hectare, cea mai mare fermă producătoare de cereale din lume, aparținând unui singur proprietar. A luat hotărârea să creeze și el în Rusia astfel de „fabrici de grâne". Până atunci, deși se făcuse uz de forță pentru colectarea de alimente, schimbarea dreptului de proprietate fusese benevolă, dictată de celebra maximă a lui Engels: „Când obținem puterea, nu trebuie să-i expropriem pe țărani cu forța." Aceasta era și linia urmată încă de *Pravda* în iunie 1929. Decizia privind colectivizarea a fost luată grabnic, în ultimele săptămâni ale lui 1929, ca urmare a enormului crah bancar de pe Wall Street, care a paralizat piața de grâne. Faptul că falimentul bancar s-a produs tocmai după trei recolte care au asigurat cereale numai făcând uz de forță l-a determinat pe Stalin să ia măsuri urgente, făcând din chiaburi țapi ispășitori pentru toate relele. A recurs la „un atac total împotriva chiaburilor...

Să fie zdrobiți chiaburii, să fie nimicită clasa chiaburilor... Distrugeți-i în luptă deschisă, să nu se mai ridice" Pe 27 decembrie 1929, lozinca lui Stalin „Să fie lichidată clasa chiaburilor" a inspirat o sută de mii de activiști de partid. Acum nu era suficientă forța activiștilor de partid înarmați. Stalin a dat ordin să li se alăture unități militare și a însărcinat OGPU (Direcția Unită Politică de Stat, cum se numea acum poliția secretă) să organizeze acțiuni de confiscare în mediul rural. Acestea au fost metodele și instrumentele pe care urmau să le folosească mai târziu naziștii în depistarea și arestarea evreilor din teritoriile ocupate în Europa. Rezistența a fost atât de formidabilă, încât în martie 1930 Stalin a suspendat subit politica de colectivizare, spunând că e „o tâmpenie reacționară" (*Pravda*). Dar când jumătate din gospodăriile colective au decis prin vot să se denaționalizeze, Stalin a dat ordin credincioșilor săi agenți din poliția politică să pună din nou în practică acea „tâmpenie reacționară". De data asta lucrurile au fost duse până la capăt fără să se ia în considerare nici un detaliu, fie umanitar, fie practic.

Amploarea tragediei este cu totul incredibilă, deși azi, după ce exemplul holocaustului săvârșit de naziști și cel al „revoluției culturale" a lui Mao Tzedun, care au costat viețile a șase, respectiv treizeci de milioane de oameni, au fost documentare

în fața ochilor noștri, nu ne mai este greu să acceptăm adevărul acestor enorme pierderi umane. Filozoful Leszek Kołakowski[1] a descris colectivizarea ca fiind „probabil cea mai masivă campanie de război pe care un stat a dus-o vreodată împotriva propriilor săi cetățeni". Nu vom afla niciodată numărul exact al celor omorâți. În 1942, cu ocazia întâlnirii lor la nivel înalt de la Moscova, Stalin i-a făcut în treacăt lui Churchill remarca: „m-am ocupat" de vreo „zece milioane" de țărani. Se estimează că, în afara țăranilor executați de OGPU, sau omorâți în luptă, între zece și unsprezece milioane au fost transportați în nordul Rusiei, în Siberia, sau în zona rusească din Asia Centrală: o treime în lagăre de concentrare, o treime în deportare și o treime care au fost executați sau au murit în tranzit. Pentru a-i împiedica pe țăranii supraviețuitori să se refugieze la orașe, au fost emise noi pașapoarte, dar nu și pentru țărani. Ei au rămas, așadar, legați de pământ, așa cum se întâmplase pe timpul Imperiului Roman sau în Evul Mediu timpuriu. Politica stalinistă de atunci a fost mult mai atroce și mai aprig controlată decât șerbia din vremea țarilor.

Istoricul Robert Conquest[2] afirmă că acesta a fost „probabil singurul caz din istorie când foame-

1. Leszek Kołakowski (1927–2009), filozof polonez (n. t.).
2. Robert Conquest (n. 1917), istoric britanic (n. t.).

tea a fost pur și simplu declanșată de mâna omului" Țăranii își ardeau grânele, în loc să le cedeze statului, și își tăiau vitele. Își distrugeau plugurile și tractoarele noi care li se distribuiseră. Stalin făcuse din tractor simbolul programului lui, după cum Lenin folosise electricitatea. Dar țăranii urau tractoarele și le-a trebuit un deceniu până să învețe cum să le mânuiască eficient. În acest răstimp, șeptelul scăzuse în 1933 cu 35% față de cât fusese în 1913. Numărul animalelor de tracțiune scăzuse cu peste 50%, și puterea totală de tracțiune, incluzând și tractoarele, n-a mai atins nivelul din 1928 decât pe la finele anilor 1930. Un calcul minuțios dezvăluie că între 1929 și 1936, peste zece milioane de bărbați, femei și copii au decedat din cauze nenaturale: de foame.

Nu încape îndoială că reușita colectivizării l-a oțelit și mai mult pe Stalin, l-a făcut și mai acerb în cadrul partidului și al guvernării în general. Până în 1930, deși era întruchiparea perfectă a dictatorului, Stalin nu ajunsese încă la nivelul de tiran desăvârșit. Nu putea să omoare oricum și oricând. Dar în 1934 două evenimente au schimbat total situația. Primul a fost decizia lui Hitler de a-i epura pe criticii și rivalii lui săi din „Cămășile Brune", recurgând la o baie de sânge la sfârșitul lunii iunie. Au fost uciși în jur de o sută cincizeci de oameni. Stalin a aplaudat acest mod de a-i înlătura pe critici. Ilustra dictonul lui preferat: „Moartea rezolvă problema"

Problema lui specială în acel moment era Serghei Kirov, șeful organizației de partid din Leningrad, care devenise, în opinia lui Stalin, cel mai popular dintre satrapii partidului și care reușise să evite implicarea în colectivizare. Era un lucru periculos. În primii ani ai decadei 1930, se vorbea deschis că succesorul lui Stalin ar putea fi Kirov. Stalin începuse să-și clădească propriul cult al personalității încă de prin 1924 sau 1925, când localitățile Iuzovka, Iuzovo și Țarițîn au devenit Stalino, Starlinki și Stalingrad. În 1929 s-a mers și mai departe, când au apărut alte Stalino, Stalinisi, Stalin-Aul, Staliniri, Stalinogorsk, Stalinsk, Muntele Stalin etc., și primele porecle staliniste. De pildă: Omul de Oțel, Leninistul Tare-ca-Alama, Geniul de Granit, Mintea Universală, Soldatul de Fier, Racheta-Diamant sau Ciocanul cu Abur.

Consternat, Stalin a descoperit că și în jurul lui Kirov lua avânt un cult similar; orașe, fabrici, chiar și unele unități administrative primeau numele lui. Așa ceva era alarmant pentru un paranoic, pentru un suspicios ca Stalin. La 1 decembrie 1934, Kirov a fost asasinat în incinta Institutului Smolnîi, care încă funcționa ca sediu al organizației de partid de la Leningrad.

Stalin s-a urcat imediat într-un tren special plin de agenți ai poliției secrete și a dirijat personal an-

cheta. Membrii din garda personală a lui Kirov au fost lichidați și unii servitori au dispărut. La fel și omul care și-a mărturisit crima, L. Nicolaev, o persoană aproape lipsită de importanță, dar nu înainte să-i scape din gură că fusese „instruit de către poliție să facă ce-a făcut". Când Stalin s-a reîntors la Moscova, a fost imposibil să se afle cum s-au petrecut cu adevărat lucrurile. Dacă Stalin l-a omorât sau nu pe Kirov, asta nu se va ști niciodată, cu toate că s-ar părea că așa a fost. Toată povestea poartă amprenta minții perfide, subtile a călăului. Acum, când Kirov era mort, Stalin, în deplină siguranță, a ordonat să fie continuat cultul lui Kirov și, până la urmă, au primit numele Kirov douăzeci și trei de orașe și centre urbane, un vârf din masivul Pamir, un golf din Marea Caspică, un grup de insule din zona arctică și nenumărate străzi și piețe. La un moment dat doar la Leningrad erau cincisprezece statui ale lui Kirov.

Între timp, Stalin, justificat în fața publicului, își continua ceea ce s-a numit mai târziu Marea Epurare. În ziua în care a fost omorât Kirov, Stalin a dat un decret prin care codul penal era modificat fundamental (ceea ce dă de înțeles că totul fusese pregătit). Grăbit să simplifice procedura, a formulat astfel al treilea articol: „Organele Comisariatului Afacerilor Interne au obligația să aplice pedeapsa

capitală criminalilor din categoria sus-menționată, imediat după după pronunțarea sentinței." Teroarea s-a accelerat încetul cu încetul în 1935 și 1936, și a culminat în 1937 și 1938, când sângele a curs într-un crescendo continuu. Dintre cei 1 225 de delegați comuniști la al Congresul al XVII-lea al partidului din februarie 1934, 1 108 au fost arestați în răstimp de un an. Cei mai mulți dintre aceștia au murit ori din cauza torturilor aplicate de NKVD (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne), ori în gulag. Dintre cei 139 de membri și membri supleanți ai Comitetului Central aleși la congres, 98 au fost arestați și împușcați. Cifrele acestea ne dau o idee despre caracterul cuprinzător al decretului. Orice membru de partid putea fi acum omorât pe cale judiciară, inclusiv vechii bolșevici. Cei care deja căzuseră în dizgrație erau scoși din umbră sau din temnițe și uciși. Printre ei fuseseră și Zinoviev și Kamenev. După executarea lor, Buharin a declarat public: „Ce fericit sunt că au fost împușcați ca niște câini". După nici mai puțin de doi ani, i-a venit și lui rândul să fie împușcat ca un câine.

De-a lungul a 14 luni, în 1937 și 1938, au fost arestați din ordinul lui Stalin 1 800 000 de oameni în 42 de atacuri distincte, riguros pregătite. Aproape 690 000 de oameni au fost omorâți. Stalin a semnat cu mâna lui zeci de mii de condamnări la moarte

și i-a obligat și pe ceilalți membri ai Biroului Politic să facă la fel – Molotov dovedindu-se cel mai sârguincios dintre toți. Mulți au fost victimele unor procese înscenate – metodă inventată de Lenin în 1922 cu ocazia procesului socialist-revoluționarilor. Numai că Stalin a ridicat-o la nivel de artă dramatică. Procesele de acest fel au apărut în 1929, cu mult înainte de uciderea lui Kirov, dar începutul cu începutul au luat forma clasică: erau aduși copii mici, care să dea mărturii împotriva propriilor părinți și să ceară ca aceștia să fie executați. Se făceau repetiții în instanță, iar completul de judecată striga: „Moarte dușmanilor!" Afară, pe stradă, mărșăluiau mii de muncitori strigând și ei: „Moarte! Moarte! Moarte!" La ședințele Comitetului Central, unde erau aprobate listele cu persoanele condamnate la moarte, Stalin se distra punând la cale dialoguri antifonice, o reminiscență a liturghiilor de pe vremea când era tânăr seminarist. Adopta o poză de ins moderat, care se pleacă în fața voinței altor răzbunători mai hotărâți. Spunea cam așa: „M-au ocărât unii bolșevici onești că am fost prea îngăduitor". Iar galeria striga: „Da, tovarășe Stalin, și încă vă mai ocărâm. Moarte tuturor!" El n-avea decât să întocmească o listă de nume, iar Comitetul Central se punea pe scandat: „Arestați, judecați, împușcați!" Epurarea viza toate păturile sociale, de la guvern, administrație, forțe

armate și științe până la cele mai variate domenii de expertiză, inclusiv poliția secretă. Nu se mergea după vreun tipar logic sau de bun-simț, ca să nu mai vorbim de adevăr. Un exemplu tipic a fost cel al unui expert în energie hidraulică. În răstimp de optsprezece luni a fost arestat, condamnat la moarte, grațiat, apoi trimis în gulag, eliberat, reabilitat și până la urmă decorat, și toate astea fără ca omul să facă, după cum s-a putut constata, ceva ieșit din comun. Un alt caz a fost cel cu directorul unei fabrici de tractoare, mai întâi decorat cu titlul de Erou al Uniunii Sovietice, apoi denunțat în ziarul local al partidului, arestat, condamnat la zece ani de gulag, eliberat după cinci ani, trimis înapoi în bazinul carbonifer Donețk, avansat, din nou arestat, condamnat la moarte și împușcat. Familia lui n-a aflat niciodată dacă sau cu ce supărase pe cineva. Singurul scop rațional al acestei proceduri arbitrare era să inspire teroare, întrucât era esențial ca tuturor să le fie frică de o arestare fără nici un motiv, astfel încât teroarea să fie universală și omniprezentă.

La sfârșitul lui 1936, populația din gulag depășise cu mult un milion, așa că Stalin s-a hotărât să pornească așa-zisa „operație de subțiere a rândurilor". Fiecărui șef de lagăr i s-a ordonat să întocmească o listă cu numele deținuților care „și în timpul detenției continuau să facă agitație împotriva statului"

Fiecare șef trebuia să prezinte o cotă anume de arestări și să împuște 28% din totalul arestaților. Li s-a indicat o cifră exactă: 72 900. Victimele care au fost transportate în dube pe care scria „carne" sau „legume" în locuri unde fuseseră deja săpate gropi, li s-a tras un glonț în ceafă.

Fiica lui Stalin, Svetlana, era convinsă că sinuciderea mamei sale din 1932, ca reacție la colectivizarea impusă țăranilor și la foamete, a stins ultima scânteie de omenie din sufletul tatălui ei și că, după aceea, principiul lui – „moartea rezolvă toate problemele" – a triumfat definitiv. Nu s-a putut afla niciodată motivul exact al sinuciderii, dar se pare că a fost un act impulsiv, decizia instantanee a unei femei care simțea că viața, pentru ea, devenise insuportabilă.

Este de luat în seamă faptul că printre morții din 1937 au fost și multe vechi cunoștințe de-ale lui Stalin, chiar prieteni apropiați, pe care-i știa de dinainte de revoluție. După 1937 n-a mai avut prieteni, doar cunoștințe. În 1962, când s-a botezat, Svetlana a scris: „Acela a fost momentul când întreaga viață a tatălui meu mi-a apărut ca o respingere a Înțelepciunii și a Bunătății în numele ambiției, ca o predare benevolă în mâinile Răului. Am văzut cum treptat, zi de zi, Răul îl distrusese, și cum îi distrusese pe toți cei care-i erau aproape. S-a scufundat

pur și simplu tot mai adânc în abisurile minciunii, furiei și orgoliului."

Morala personală a lui Stalin era susținută de cultul personalității, în țară și în străinătate, și de „mărețele realizări" ale Planului Cincinal. Planul a fost de la bun început o fantezie pusă pe hârtie: aprobat de Comitetul Central în noiembrie 1928, adoptat în mai 1929 și apoi declarat „retrospectiv operativ" încă din octombrie 1928. Planul a fost dat peste cap de hotărârea neașteptată privind colectivizarea agriculturii și declarat nerelevant. Cu toate acestea, în ianuarie 1933, poate ca răspuns la venirea lui Hitler la putere, Stalin a declarat pe neașteptate că planul cincinal a fost „îndeplinit" în patru ani și jumătate, iar „în multe privințe chiar depășit la maximum"

Sigur, s-au înfăptuit „mărețe realizări" Una a fost canalul de la Marea Abă, săpat de 300 000 de oameni din lagărele de concentrare condamnați la muncă silnică, o realizare care a costat 200 000 de vieți. Unii scriitori occidentali fermecați și îndoctrinați au scris rapoarte fanteziste despre aceste proiecte. În cartea sa despre canal, Anabel Williams-Ellis susține că au fost necesari numai 37 de paznici din OGPU. Beatrice și Sidney Webb au scris: „E o plăcere să te gândești că a fost exprimată în mod oficial aprecierea călduroasă a succesului obținut de OGPU nu numai pentru o mare performanță

inginerească, dar și pentru realizarea unui triumf al regenerării umane."

Harold Laski a elogiat lagărele și închisorile sovietice „care le dădeau deținuților posibilitatea să ducă o viață împlinită și demnă". Anna Louis Strong descria lagărele ca fiind „locuri unde zeci de mii de oameni au fost recuperați" Lagărele erau atât de „eficiente în remodelarea ființelor umane, încât, uneori, infractorii făceau cereri ca să fie primiți". George Bernard Shaw a scris, fără urmă de glumă: „În timp ce în Marea Britanie condamnatul intră în temniță ca ființă umană și iese de acolo criminal, în Rusia omul intră delincvent și iese om obișnuit, cu excepția faptului că e greu să-l convingi să părăsească detenția. Din câte am înțeles, poate să rămână acolo oricât de mult dorește."

Stalin se bucura de stima tuturor. Se simțea teribil de îmbărbătat în anii aceia de elogiile necontenite ale ambasadorului american Joseph E. Davis, ale cărui mesaje nu le neglija: „Ochii negri ai lui Stalin sunt extrem de înțelepți și de blânzi. Orice copil ar dori să-i stea pe genunchi, orice câine s-ar apropia de el." Deși era de părere că Stalin „are mai puțină putere decât un președinte american", afirma că va introduce curând votul universal. Omul de știință J.D. Bernal i-a adus omagii lui Stalin pentru „modul științific de a trata problemele" și pentru

„puterea lui de intuiție". Decanul de Canterbury, Hewlett Johnson, îl numea „om de o genialitate binevoitoare, care își conduce poporul pe căile noi și necunoscute ale democrației" Biologul Julian Huxley, care mai târziu a devenit primul președinte al UNESCO, a spus că, sub Stalin, Rusia ajunsese la „un nivel de sănătate fizică și generală aproape superior celui care se putea constata în Anglia" – și asta când era în toi Marea Foamete, de care Huxley nici n-a pomenit; poate nici n-a știut vreodată de ea.

Unul dintre admiratorii cei mai bizari ai lui Stalin a fost Walter Duranty, corespondentul la Moscova al ziarului *The New York Times*, ale cărui rapoarte erau traduse în mod special pentru ca Stalin să le poată citi și să-și sporească astfel stima de sine. Nu s-a calculat niciodată în ce măsură naivitatea și minciunile uneori deliberate ale admiratorilor din Occident ai lui Stalin i-au sprijinit mersul înainte pe drumul terorii. Dar e limpede că au fost un factor important. Iar despre Duranty, Stalin a spus: „Tocmai mulțumită unor jurnaliști cinstiți și curajoși ca el înțelegem cât de mult este apreciată munca noastră în străinătate."

III
DE LA GENERALISIM LA PARANOID

Stalin nu făcea deosebirea dintre război și pace așa cum facem noi. În cuvântările din anii 1930, când vorbea de politica internațională, dădea de înțeles că al Doilea Război Mondial începuse deja. Așa vedea el situația. De-a lungul anilor 1920 și 1930 se purtaseră mai tot timpul în China lupte între trupele comuniste și naționaliștii conduși de Chiang Kai-shek. Ocuparea Manciuriei și invadarea Chinei de către Japonia în 1937 au provocat ciocniri la frontiera sovieto-manciuriană, defectuos trasată pe hartă. Unele dintre aceste incidente au fost foarte serioase și au presupus mari lupte cu unități de tancuri, pe care rușii, conduși de mareșalul Jukov, le-au câștigat. Stalin obișnuia să spună: „Orientul Îndepărtat este terenul ideal pentru testarea noilor noastre tancuri" În anii 1920, cu ajutorul experților germani, Armata Roșie începuse să-și creeze o forță masivă de tancuri. În acest scop în perioada interbelică s-au construit 16 fabrici, cele mai multe în străfundurile Rusiei. La fel s-a procedat și cu fabricarea motoarelor de avion.

Acest program s-a dovedit în final cel mai profitabil aspect al politicii industriale staliniste, numai că înghițea sume imense de valută forte străină, iar exportul de cereale, deși susținut prin înfometarea populației sovietice, nu aducea suficienți bani. În noiembrie 1928, Stalin a dat ordin custozilor Muzeului Ermitaj din Leningrad să vândă imediat milionarilor din toată lumea o parte din vechea colecție de artă a țarilor. Cele mai mari achiziții le-a făcut Andrew W. Mellon, care a cumpărat douăzeci și unu de tablouri, printre care un Van Eyck, un Rubens, cinci Rembrandt, patru Van Dyck, două Raphael, un Tiziano, un Velázquez, un Botticelli, și altele, pentru un total de 6 654 053 de dolari în numerar, reprezentând o treime a exporturilor sovietice către SUA în acel an. Aceste opere au format nucleul Galeriei Naționale de Artă din Washington, D.C., înființată de Mellon în anii 1930. Stalin a dat o lovitură și mai mare când, sprijinit de Molotov, a pus mâna pe rezerva de aur a Spaniei.

La începutul Războiului Civil din Spania, această țară avea una dintre cele mai mari rezerve de aur din lume, șapte sute de tone, valorând 788 de milioane de dolari (sau 162 de milioane de lire sterline). Stalin, în loc să le furnizeze arme pe credit, așa cum germanii și italienii procedaseră cu naționaliștii spanioli, a insistat ca plata să se facă în aur. În cele

din urmă, republicanii i-au predat două treimi din tezaur, așa că, pentru Stalin, victoria acestora nu mai reprezenta un stimulent financiar, ca pentru nemți și italieni, cărora li se datorau 500 de milioane de dolari. Din clipa în care rezerva de aur a spaniolilor s-a epuizat și valuta lor și-a pierdut valoarea, pe Stalin nu l-a mai interesat războiul. Curios este faptul că Stalin, pe care în general chestiunile economice îl preocupau doar din punct de vedere teoretic și care nici măcar nu se obosea să deschidă vreodată avizele în care era anunțat de plata propriului salariu (după ce a murit în 1953, în sertarele mesei sale de lucru au fost găsite sute de plicuri de acest fel), se arăta întotdeauna interesat de aur. Cobora regulat în galeriile din Moscova, unde se afla rezerva de aur sovietică, la fel ca Fiicele Revoluției Americane, care inspectau anual Fort Knox.

Cu toate că în anii 1930 Stalin a dezvoltat diviziile de tancuri și forțele aeriene ale Armatei Roșii, nu părea să aibă intenția unui conflict armat cu Germania nazistă sau să pregătească în vederea unei confruntări. Din punctul lui de vedere, cea mai bună apărarea în fața Germaniei era existența unui teritoriu între frontiera germană și Moscova. De aceea era extrem de hotărât să absoarbă cât mai mult din suprafața Poloniei. În vara lui 1939, la numai trei luni după ce politica dusă de Chamberlain la

München s-a dovedit un eșec și Hitler a ocupat restul Cehoslovaciei, Stalin a profitat de situație. După el, tactica anglo-franceză de a încheia un pact cu Polonia era o ipocrizie: și ei vor trăda Polonia, iar Hitler își va muta frontiera mai aproape de Moscova cu vreo 850 de kilometri, fără să tragă nici un foc de armă. Regimul lui Stalin și cel al lui Hitler erau în esență similare, așa cum subliniază și fiica lui Stalin, Svetlana. Îi plăceau și lui Stalin, ca celor din jurul lui Hitler, glumele antisemite. Într-adevăr, animatorul preferat la cinele cu oaspeți ale lui Stalin era un frizer ungur, Karl Pauker, specializat în bancuri antisemite: de pildă, făcea crize ca Zinoviev, imitând felul în care implorase iertare și tânguindu-se cu accent evreiesc: „Pentru numele lui Dumnezeu, chemați-l pe Stalin!" Iar când îl imita cântând psalmul ebraic „Ascultă, Israele, Domnul Dumnezeul nostru este singurul Domn!", Stalin se prăpădea de râs.

Pactul Hitler–Stalin a fost încheiat în grabă, fiindcă Hitler voia să invadeze Polonia la data pe care și-o fixase, adică la sfârșit lui august. L-a trimis pe Ribbentrop la Moscova cu un exemplar semnat al cărții *Mein Kampf*, pe care Stalin deja o citise. A fost o surpriză pentru Ribbentrop, care a remarcat prostește: „Oamenii ăștia chiar că ne admiră cu adevărat." Stalin a spus, ridicând paharul cu vodcă

(de fapt, apă) în sănătatea lui Ribbentrop: „Pot să garantez că Uniunea Sovietică nu-și va trăda niciodată partenerul." Mai târziu a comentat de față cu Voroșilov: „Sigur, totul nu e decât un joc, ca să vezi cine prostește pe cine. Hitler crede că el a câștigat, dar eu l-am păcălit." Silueta bizară a lui Ribbentrop l-a făcut chiar să râdă pe Stalin: „Și șoldurile alea! Ce șolduri! Nimeni n-are șolduri așa de mari!"

Negocierile s-au desfășurat într-o atmosferă jovială: a fost o împărțire de teritorii în defavoarea puterilor mai slabe. Hitler a căpătat mână liberă în Europa Centrală și în Balcani. Lui Stalin i-au revenit Finlanda, Estonia și Letonia, precum și estul Poloniei. Inițial, Hitler ceruse Lituania, dar i-a cedat-o lui Stalin în schimbul accesului nerestricționat la petrolul rus și la alte materii prime. Pactul a însemnat, într-adevăr, începutul unei perioade de cooperare intensă între Germania și Rusia. Aproape tot petrolul folosit de Hitler în primăvara lui 1940 pentru ofensiva contra Franței venea din Rusia, iar Partidul Comunist Francez, cu un efectiv de cinci milioane de membri, deși aflat acum în ilegalitate, a fost instruit să saboteze apărarea militară franceză, ceea ce a și făcut, cu un succes considerabil.

Stalin își exploata ceea ce numea el „câștigurile"

I-a fost ușor în cazul țărilor baltice, unde a putut ocupa bazele aeriene și navale fără să tragă un foc

de armă. Dar finlandezii au refuzat orice propunere, așa că în noiembrie Stalin n-a mai ținut seama de tratatul de neagresiune pe care îl semnase cu ei în 1932 și două zile mai târziu a invadat Finlanda. 130 000 de finlandezi au înfruntat 460 000 de luptători sovietici și o sută cincizeci de avioane finlandeze s-au opus unei flotile aeriene sovietice de o mie de avioane. Stalin a ordonat să fie bombardată capitala, Helsinki, și a numit un guvern-marionetă care să preia puterea. Dar finlandezii au rezistat cu succes, iar în următoarele trei luni au omorât 125 000 de soldați ruși și au distrus jumătate din forța aeriană a sovieticilor. Au inventat o grenadă de mână artizanală, destinată inițial tancurilor și botezată ironic „cocktail Molotov". Această armă simplă – o sticlă umplută cu benzină – a distrus sute de tancuri și a devenit celebră în toată lumea. În cele din urmă, Stalin a trebuit să mobilizeze peste două milioane de soldați, iar armata sa a avut parte de unele dezastre înfricoșătoare. În atacul din februarie 1940, focul de baraj al unei baterii de tunuri de 400-450 mm a bătut însă cu opt sute de metri mai aproape și a ucis peste patru sute de soldați ai Armatei Roșii. Finlandezii au reținut vocea unui rus aflat pe câmpul devastat dintre pozițiile inamice care răcnea: „Stalin! Stalin! Stalin!"

Stalin l-a executat pe comandantul operațiunii, generalul Aleksei Vinogradov, dar și pe alți douăzeci

și cinci de comandanți superiori, acuzați de „incompetență" și „trădare". La încheierea tratatului din martie 1940, a fost nevoit să le recunoască finlandezilor suveranitatea, dar i-a obligat să-i cedeze un teritoriu de 51 800 de kilometri pătrați. Douăzeci de ani mai târziu, Hrușciov povestea că în februarie 1940 îl văzuse pe Stalin întins pe o canapea, abătut, suferind de ceea ce părea să fie o afecțiune psihosomatică cu dureri în gât și febră de 39 °C. Spunea: „Sunt înconjurat de nerecunoscători și de lași."

Stalin a fost profund zguduit de neașteptatele pierderi suferite în Finlanda, dar și recunoscător lui Hitler, care nu a profitat de situație ca să le vândă armament finlandezilor, spre deosebire de francezi, care le-au trimis un escadron mare de avioane de luptă. Era o strategie care-l convingea, în mod greșit, că Hitler era sincer cu privire la înțelegerea dintre ei. Stalin s-a răzbunat executând cincisprezece membri de partid finlandezi, dintre care pe trei intenționase să-i numească în guvernul-marionetă. Dar adevărata furie și-a revărsat-o pe polonezi, trimițând un milion și jumătate de oameni în lagăre de prizonieri de război și în gulag. Avea de asemenea un „contingent special" format din 15 000 de „ofițeri, moșieri și politicieni", pe lângă peste 10 000 de „moșieri contrarevoluționari", care erau și ofițeri în rezervă. Pornind de la maxima lui

preferată – „moartea rezolvă toate problemele" –, Stalin a luat hotărârea să-i omoare pe toți. A însărcinat Biroul Politic să-i aprobe oficial decizia pe 5 martie 1940 și, alături de el, au semnat Voroșilov, Molotov și Mikoian. Kaganovici și Kalinin și-au dat avizul prin telefon. Stalin l-a ales pe „expertul morții", V.M. Blohin, fost ofițer țarist, să ia asupra lui partea leului din suma totală a omorurilor. Stalin îl privea cu dezgust pe Blohin. După marile epurări (când Blohin a fost hiperactiv folosindu-și pistolul Walther), Beria a emis chiar el condamnarea la moarte a lui Blohin, conform principiului „ucideți-i pe ucigașii"; Stalin a refuzat să-l semneze. A spus că Blohin „e calificat în munca neagră, o necesitate pentru partid". Se folosise de Blohin ca să-l omoare pe șeful poliției secrete, Nikolai Ejov (ca și pe Isaac Babel și pe revoluționarul ungur Béla Kun). Când vorbea de perioada care se încheiase cu moartea lui Ejov, Stalin o numea întotdeauna „epoca Ejov", iar pe Ejov îl considera „o lepădătură care a omorât mii de oameni nevinovați... nu trebuie să credeți prea multe din mărturiile acelei perioade, mai ales din 1937". Așa că pentru moment a hotărât să-i permită lui Blohin să realizeze performanța stahanovistă de a-i împușca pe „escrocii de polonezi"

Blohin, care în mod normal locuia pe atunci la închisoarea internă din Lubianka, pe care o co-

manda ca general-maior, s-a înființat în lagărul Ostașkov, lângă pădurea Katîn. Acolo a fost construită o cabană izolată acustic, special pentru el și pentru cei doi asistenți ai lui, frații Vasili și Ivan Jigarev. Ca să nu-și păteze uniforma cu sângele victimelor, își punea un șorț din piele și o șapcă, după care începea să-i împuște pe polonezi în ceafă cu o viteză constantă de două sute cincizeci de oameni pe noapte, timp de o lună – atingând probabil un record de uciderи individuale neîntrecut în istorie.

Trupurile au fost înhumate în pădurea Katîn. Peste un an, nemții au deschis câteva gropi comune și crima a fost făcută publică. Întrebat unde se află polonezii dispăruți, Stalin a răspuns că s-au refugiat în Mongolia. Nu se știe clar ce s-a întâmplat cu Blohin. După moartea lui Stalin, Beria a uitat să-i facă de căpătâi, dar, curând după ce și Beria a fost ucis, Blohin a fost trecut în rezervă și a murit, probabil omorât. Conform unei alte versiuni, a devenit alcoolic și s-a sinucis.

Uciderea ofițerilor polonezi a fost poate cea mai dezgustătoare crimă de pe lunga listă de acte satanice comise de Stalin. Un lucru straniu este că, în 1937, Stalin a văzut de multe ori opera lui Glinka, *Ivan Susanin*[1], despre eroul popular rus, dar de

1. Numele operei a fost schimbat la cererea țarului Nicolae I în *O viață pentru țar* (n. t.).

fiecare dată se ridica și pleca la mijlocul actului doi, după o scenă în care niște soldați polonezi erau uciși într-o pădure din apropierea Moscovei. Și în timp ce urmărea asta, mânca, unul după altul, ouă fierte, pe care mai înainte le curăța atent de coajă. Credea cu tărie în superstiția că ouăle erau o mâncare ce nu se putea otrăvi.

În 1940, Hitler și Stalin, prin intermediarii lor, au avut diverse convorbiri secrete despre modul în care puteau să-și dezvolte cooperarea în privința „împărțiri lumii". Așa se exprima Hitler. Numai că pe el începea să-l intereseze tot mai mult Orientul Mijlociu, și de aceea nu vedea cu ochi buni dorința lui Stalin de a extinde controlul sovietic în Iran și Irak, până în Golful Persic. Mai exista și problema Japoniei, care intra periodic în conflicte militare de mari proporții cu Rusia. După rezultatele proaste pe care Armata Roșie le înregistrase în Finlanda și după consecințele epurării generalilor sovietici, Hitler s-a lăsat convins că ar fi o treabă relativ ușoară să nimicească armata sovietică într-o campanie rapidă, în 1941. Pe de altă parte, ambasada sovietică din Londra l-a convins pe Stalin că Hitler, pierzând războiul aerian deasupra Marii Britanii, n-ar face față unei campanii pe două fronturi: asta înlătura posibilitatea unei invazii naziste în Rusia, iar Stalin s-a simțit cu atât mai puțin dis-

pus să-i acorde lui Hitler spațiu în Orientul Mijlociu. Așa că Hitler a ales calea războiului cu Rusia. În decembrie 1940 a semnat planul secret de război Operațiunea Barbarossa, numit astfel după vestitul împărat medieval. Se stabilea că „Wehrmachtul trebuie să se pregătească să distrugă Rusia Sovietică într-un război-fulger", iar declanșarea operațiunii a fost stabilită pentru 15 mai 1941.

Hitler fusese prevenit că ofensiva trebuie să aibă loc cel târziu la mijlocul lunii mai, astfel încât Moscova să cadă până nu începe gerul năprasnic. Dar aliatul lui italian, clovnul de Mussolini, a pornit o invazie în Grecia. A fost un eșec, iar Hitler a trebuit să-i sară în ajutor lui Mussolini pornind o campanie în Balcani, ceea ce a amânat invazia în Rusia până pe 21 iunie. Întârzierea acesta de cinci săptămâni s-a dovedit fatală. Pe 3 aprilie, Churchill i-a trimis lui Stalin o misivă prin care îl informa de planurile lui Hitler, dar Stalin n-a ținut seama de ea, numind-o „zâzanie englezească" Când informațiile au fost confirmate de agentul ceh, cunoscut sub numele de „Șkvor", Stalin a scris pe raport „provocare", și a dat ordin ca Șkvor să fie executat de NKDV. Churchill îi indicase până și data atacului: 15 mai. Când 15 mai a trecut așa cum a venit, suspiciunile lui Stalin au fost confirmate. A ignorat și alte avertizări, iar rapoartele secrete ale Armatei Roșii care anunțau

comasarea diviziilor de tancuri lângă frontiera rusă au fost bagatelizate de generalii lui Stalin, fiindcă aceștia se temeau că vor fi trași la răspundere. Stalin încă vâna comploturi în armată, arestând ofițeri superiori pe motiv de „trădare" până cu câteva zile înainte de atacul nazistilor.

Așadar, Hitler i-a luat prin surprindere pe ruși și până la prânz, în prima zi a invaziei, Luftwaffe a distrus o mare parte a forței aeriene sovietice – peste o mie de avioane aflate la sol. În primele săptămâni, germanii, declanșând operații de încercuire cu forțele lor rapide, au capturat peste două milioane de prizonieri ruși. La început, Stalin a refuzat să dea crezare rapoartelor de pe front și n-a vrut să vadă pe nici unul din membrii Biroului Politic în afară de Beria, cu care discuta măsurile de arestare și împușcare a ofițerilor superiori sovietici. Nu mai devreme de 30 iunie, când trecuse deja mai bine de o săptămână de când începuse invazia, un grup de membri ai Politbiroului a reușit să-l convingă pe Stalin că trebuie să ia comanda operațiunilor militare și să transmită poporului rus un mesaj înregistrat pe bandă. Se pare că în momentul în care a aflat că forțele sovietice de lângă Minsk erau încercuite, Stalin a avut o cădere nervoasă, și probabil că atunci a izbucnit rostind fraza de care mai mulți colegi și-au amintit (în diverse contexte): „Tot ce a creat Lenin am pierdut noi pe veci."

De fapt, succesele timpurii ale naziștilor – 3,5 milioane de prizonieri până la sfârșitul anului, plus încă un milion de morți – erau înșelătoare. Hitler a subestimat grav forța efectivă și potențială a rușilor. La începutul războiului, cantitățile de armament sovietic erau colosale, așa că își puteau permite pierderi. Barbarossa fusese prost gândit. Nu poseda decât 3 380 de tancuri și 2 740 de avioane. (Prin comparație, ofensivele sovietice din ianuarie 1945 numai pentru frontul din zona Berlinului au avut la dispoziție 6 250 de tancuri și 7 560 de avioane.) Producția germană de război nu era pregătită încă pentru un război total; Hitler nu credea că poporul german ar accepta sacrificiile pe care le implica un astfel de război. Pe 14 iulie, convins că lupta cu rușii fusese în esență câștigată, a ordonat ca producția de armament, în special cea de tancuri să fie redusă, în favoarea forțelor navale și aeriene. Hitler spera să poată retrage infanteria până spre sfârșitul lunii august și trupele blindate în septembrie, cu excepția a 50 sau 60 de divizii pe linia de luptă Arhanghelsk–Astrahan, frontiera estică a Rusiei europene. La data aceea, și Leningradul, și Moscova păreau a fi în mâinile lui.

Dar n-a cucerit nici Leningradul, nici Moscova. Atacul asupra Moscovei a fost amânat două luni, pentru că Hitler voia să pună mâna pe Ucraina și

pe rezervele ei de alimente. Moscova a fost atacată abia pe 2 octombrie – exact în ziua în care generalul Heinz Guderian, expertul lui Hitler în tancuri, a observat primii fulgi de zăpadă. După patru zile, au venit ploi în averse și la începutul lui noiembrie s-a instalat, cu șase săptămâni mai devreme, gerul, urmat de ninsori abundente. Iarna a venit cu o lună mai înainte decât în 1812, când a trebuit s-o înfrunte Napoleon. În nord, tancurile germane ajunseseră la aproximativ 32 de kilometri de centrul Moscovei, iar în vest, la 48 de kilometri, dar mai mult n-au putut înainta. Temperatura a coborât la –5 °C și apoi la –50 °C. Deja la 27 noiembrie, șeful intendenței, Konrad Wagner, raporta comandantului-șef: „Am epuizat toate resursele, umane și materiale." Apoi, pe 6 decembrie, pe neașteptate, rușii au pornit contraatacul.

Acesta nu a fost deloc începutul sfârșitului, dar regimul lui Stalin nu mai era în pericol. Aliații trimiteau deja ajutoare în cantități impresionante. În septembrie, Churchill a trimis în Rusia întreaga producție de tancuri din acea lună. Un convoi american cu 400 de avioane, 200 de tancuri și cantități enorme de puști, cizme și muniție a fost oprit în Islanda și deviat spre Arhanghelsk, cu acordul lui Roosevelt. În cursul aceleiași toamne au mai fost trimise 200 de avioane de luptă de ultimă generație,

inițial destinate trupelor din Singapore, care aveau nevoie disperată de ele. Această abatere de la planul inițial a pecetluit soarta coloniei Singapore. (Este o ironie a istoriei că Churchill, ultimul mare imperialist englez, a fost gata să sacrifice liberalul imperiu britanic ca să salveze imperiul totalitar al lui Stalin.) Toate aceste ajutoare livrate rapid pe frontul rusesc au făcut posibil contraatacul de pe 6 decembrie al sovieticilor. Nu numai că a salvat Moscova, dar putem spune că a marcat momentul în care Hitler a pierdut controlul asupra războiului, iar Stalin l-a preluat.

Tipic pentru modul în care Stalin privea ordinea priorităților a fost că de îndată ce a redevenit sigur pe el, în iulie 1941, a decis deportarea secretă a minorităților etnice din vestul Rusiei spre interior. Primii au fost cei un milion și jumătate de germani, cei mai mulți descendenții celor chemați de împărăteasa Ecaterina cea Mare să se stabilească în Rusia. Pe data de 28 august, Stalin a dat un decret prin care li se ordona să se mute în Kazahstan și în Siberia. Responsabil cu realizarea operațiunii a fost numit Beria, asistat de 14 000 de oameni de la NKDV. Acești etnici germani care trăiseră în Rusia între una și cinci generații au fost arestați, adunați într-un singur loc și deportați din Moscova și Leningrad, în timp ce naziștii se aflau nu departe de porțile orașelor.

A fost primul indiciu că Stalin avea de gând să se folosească de război pentru realizarea unor obiective politice și că nimic nu-l va opri să facă ce și-a propus. Stalin își dorise să strămute populațiile minoritare din Rusia încă de pe vremea când Lenin îi dăduse în grijă soarta grupurilor etnice neruse de pe teritoriul Rusiei. Era o formă de inginerie socială, un obiectiv care-l pasiona și care a devenit aspectul uman (sau mai degrabă inuman) al programului de „Mari Realizări": canale, baraje și fabrici. Faptul cel mai semnificativ al acestui al doilea val de deportări a fost că el s-a petrecut între noiembrie 1943 și iunie 1944, adică mult după ce pericolul victoriei germane dispăruse definitiv. În decret, Stalin justifica strămutarea minorităților etnice – calmuci, inuiți, tătari din Crimeea, ceceni, plus unii bulgari, turci, armeni, kurzi, kemșini – invocând riscul unei „colaborări masive a acestora cu ocupanții naziști". Au fost duși în Kazahstan, Siberia, Uzbekistan și Kîrgîzstan. S-a dovedit că au existat, într-adevăr, unele acte izolate de colaborare între minoritățile etnice și naziști, dar faptul central al războiului la nivelul etnic este că Hitler a ratat cu desăvârșire avantajul pe care-l reprezenta nemulțumirea cruntă ce clocotea în Rusia lui Stalin, nu numai a minorităților, dar și a unui imens număr de ruși. Rasismul lui Hitler și faptul că a privit cu

nepăsare oarbă prilejul nemaipomenit pe care i-l oferea tirania lui Stalin au fost cărțile care, bine jucate, i-ar fi putut aduce victoria pe frontul de est, în ciuda tuturor greșelilor, dar el a ales să arunce aceste cărți fără să le joace.

În 1942, inițiativa a fost mai tot timpul de partea lui Hitler, dar, odată cu venirea toamnei, lucrurile s-au schimbat și catastrofala bătălie de la Stalingrad l-a costat toată Armata 6. Înainte de asta, Stalin lua din când în când conducerea unei campanii, ca de exemplu ofensivei de la Harkov, când, deși avertizat de toți consilierii profesioniști, a căzut într-o capcană a nemților chiar sub privirile înmărmurite ale colaboratorilor săi. Mareșalul Timoșenko și Nikita Hrușciov, care fuseseră martori și văzuseră cum se face Stalin de râs, s-au temut că vor fi executați. Dar, în mod surprinzător, Stalin a învățat imediat lecția după acest dezastru și s-a hotărât să se bizuie mai mult pe recomandările profesioniștilor. L-a avansat pe Jukov și i-a dat răspunderea frontului Stalingrad. A hotărât, de asemenea, să dea mai multă atenție mesajelor descifrate în urma spargerii codurilor cu care lucrau mașinile de criptat Enigma, pe care Churchill, în pofida unui risc foarte mare, dar bine calculat, i le livra din 1942. Mai întâi, Stalin nu le-a dat importanță, spunând că sunt „trucuri de-ale lui Churchill", dar, când le-a folosit la

Stalingrad, a constatat că funcționează și că sunt extrem de valoroase. Jukov era entuziasmat. În 1943, mesajele descifrate l-au ajutat pe Stalin să câștige la Kursk cea mai mare bătălie de tancuri din istorie. Stalin și-a asumat această victorie și a pretins că a fost și el prezent pe câmpul de luptă, deși, după cum s-a putut constata ulterior, n-a fost martor la nici un singur foc de armă tras în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Bătălia de la Stalingrad de abia începuse când Stalin l-a primit la Moscova pe Churchill. Nu încape îndoială că își păstrase talentul de ins fermecător, fiindcă a început insultându-l pe Churchill pentru „lașitatea" britanicilor, care nu reușiseră să deschidă un al doilea front; apoi, l-a invitat la locuința sa privată, unde i-a prezentat-o pe Svetlana, fiica lui cea roșcată. „Am și eu o fiică roșcată", i-a spus Churchill, care începuse să se dezghețe. Pe urmă, a intrat și Molotov, invitat, ca de atâtea alte ori, pentru glumele lui tăioase. Stalin a povestit că în timpul ultimei sale vizite la New York, Molotov și-a luat liber o zi și s-a dus la Chicago „să vadă și alți gangsteri" Stalin l-a liniștit pe Churchill cu un rânjet: „Molotov e singurul care a dat mâna cu Hitler și Mussolini." (De fapt, tot Molotov a râs cel mai bine până la urmă: după moartea lui Stalin, se lăuda mereu că dăduse mâna cu mai mulți lideri

decât oricare altcineva din istorie: Nehru și Truman, Ike (Eisenhower), Nixon, Nassser, Chiang Kai-shek și Mao, Syngman Rhee, Franco, de Gaulle, Adenauer, Jack Kennedy și cinci papi.)

Stalin îl găsea mai interesant pe Churchill decât pe Roosevelt, dar îl învăluia și pe acesta cu farmecul lui. Într-adevăr, aflându-se într-o stare fizică tot mai proastă, F.D.R. nu se încumeta să călătorească mai departe de Teheran, și, fiindcă de pe teritoriul sovietic nu se putea ajunge acolo decât pe calea aerului, Stalin a acceptat, numai de dragul lui Roosevelt, să meargă pentru prima dată în viața lui cu avionul. A fost escortat de 27 de avioane de vânătoare și i s-a oferit să aleagă între patru avioane. În ultimul minut și-a schimbat alegerea. A trecut printr-un șoc teribil când avionul, traversând o zonă turbulentă, a avut o cădere de o mie de metri în câteva secunde. Roosevelt corespundea planurilor lui Stalin; a fost cam stângaci ca mediator în duelul Churchill–Stalin. L-a lăsat pe Churchill să hotărască amânarea deschiderii celui de-al doilea front și a refuzat să discute despre Polonia, pentru că se apropiau alegerile.

Aveau loc și scene comice mai grosiere. Un martor ocular relatează că Stalin a plâns când Churchill i-a înmânat Sabia Stalingradului. A pus-o apoi în mâna unuia dintre oamenii săi, căruia i-a scăpat

teaca pe picior. O imensă prăjitură cu înghețată, special pregătită la Legația Britanică de ziua lui Churchill, a fost cât pe ce să se prăbușească peste Stalin, care a sporit buna dispoziție strigând către Molotov „Ia vino aici și povestește despre pactul tău cu Hitler" – o glumă pe care Stalin o ținea pentru ocazii deosebite.

S-au auzit glume încă și mai picante, mult agreate de Stalin, când s-au întâlnit în stațiunea maritimă Ialta, care, cu acea ocazie, fusese golită de localnici; Churchill a numit-o „Riviera iadului" Acum era clar că războiul fusese câștigat și în vest, și în est, dar Stalin era hotărât să meargă până în pânzele albe și să-și lărgească imperiul înfulecând Europa de Est, în timp ce Roosevelt, căruia i se apropia sfârșitul, n-a fost în stare să țină seamă de temerile lui Churchill și a refuzat să-l grăbească pe Eisenhower, comandantul suprem al frontului de vest, să ajungă primul la Berlin, Viena și Praga. Roosevelt a fost tulburat când i s-a luat în nume de rău faptul că, referindu-se la Stalin, i-a spus „Uncle Joe" Glumele cu adresă, făcute de alții, îi stârneau întotdeauna suspiciuni lui Stalin. Odată i-a scăpat una antologică. Într-o discuție despre papa Pius XII, pe care, dintre toți cei prezenți, doar Molotov îl întâlnise personal, Churchill a spus: „Să-l punem pe lista aliaților." Replica lui Stalin a fost:

„Mai întâi să vedem ce are de oferit. Câte divizii are papa?" Tot lui îi aparține și o altă glumă crâncenă. Cu toate că fusese timp îndelungat o figură importantă în culise, Beria începea să iasă încetul cu încetul în lumina reflectoarelor. Prezența lui la una dintre cinele de la Ialta i-a atras atenția lui Roosevelt, care a întrebat: „Cine e bărbatul de-acolo cu pince-nez?" Stalin a răspuns râzând: „Bărbatul ăla? E Himmlerul nostru". A spus asta cu voce foarte tare, și Beria a auzit.

Beria era omniprezent la Ialta, unde se punea tot timpul problema securității. A organizat cercuri concentrice de ofițeri de securitate, îmbrăcați în haine civile și în uniformă, ca să împiedice să intre fără permis, pe o rază de opt kilometri de la locul unde se ținea conferința, pe oricine ar fi încercat să o facă. Pe măsură ce se apropia de oribilul apogeu, războiul lua o amploare gigantică. După ce a încredințat profesioniștilor comanda operațiunilor importante care trebuiau purtate în 1943 și 1944 – și se baza acum pur și simplu pe un număr copleșitor de soldați –, Stalin și-a reluat rolul de generalisim. Pentru ofensiva finală de la Berlin a avut la dispoziție șase milioane de soldați.

Totul era făcut la o scară monumentală. Rușii pierduseră peste douăzeci și șapte de milioane de oameni, cu toate că nu se va ști niciodată câți dintre

aceștia au fost omorâți de naziști și câți au dispărut ca urmare a tiraniei staliniste sau a ingineriei sociale din timpul războiului.

Fotografiile de la sfârșitul războiului arată un Stalin obosit și uneori slăbit de puteri, deși mai încrezător în urma victoriei câștigate și a imperiului devenit realitate. Purta adesea uniforme elegante, dar le refuza pe cele fanteziste create special pentru el și nici nu-și etala ostentativ numeroasele medalii. Își punea doar Ordinul Lenin, și nici pe acesta întotdeauna. A considerat necesar să participe la conferința de la Potsdam din iulie 1945, unde F.D.R., care decedase, a fost înlocuit de Harry S. Truman, tăios și viclean, iar Attlee, spre surpriza lui Stalin, i-a luat locul lui Churchill. I-a fost greu de crezut că alegerile britanice merseseră prost. Potsdam se afla pe teritoriul unei țări învinse și zdrobite, astfel încât securitatea lui Stalin a implicat cea mai minuțioasă organizare din istorie. S-a folosit trenul țarului, scos pentru această ocazie dintr-un muzeu, și transportul a fost efectuat de unsprezece vagoane, dintre care patru exclusiv pentru Stalin. Înspăimântat ca întotdeauna de călătoriile în afara Rusiei, pe care a părăsit-o pentru scurt timp doar de două ori după ce a ajuns la putere, i-a spus lui Beria că, dacă se va produce vreo greșeală în privința securității, „o să-l scurteze cu un cap"

Beria i-a trimis o listă în care îi spunea că vor fi folosiți 1 515 agenți NKDV, plus 17 409 soldați NKDV, câte șase pentru fiecare kilometru pe teritoriul sovietic, câte zece pe teritoriul polonez și cincisprezece pe teritoriul Germaniei, de-a lungul întregului traseu de 1 923 de kilometri. Au fost puse să patruleze și opt trenuri blindate în preajma rețelei principale. De asemenea, i-au fost puse la dispoziție șapte regimente NKVD și o gardă personală de 900 de oameni plasați în trei cercuri concentrice – în total 2 041 de persoane. Șaisprezece companii ale NKVD aveau grijă de liniile telefonice și unsprezece avioane făceau legătura între delegația sovietică și Moscova. Cele patru aeronave personale ale lui Stalin (pe care el nu le-a folosit niciodată) erau de asemenea prezente.

Nu e clar dacă acest dispozitiv paranoic de securitate a fost creat de Stalin sau de partizanii lui. Spre sfârșitul anului 1920, Biroul Politic adoptase o rezoluție prin care căuta „să-l împiedice pe Stalin să circule prin Moscova". Însă de atunci Stalin își schimbase comportamentul. Acum nu se simțea sigur decât în apartamentele lui din Kremlin, în casele lui de vacanță și în reședințele sale, sau în trenurile blindate, unde erau instalate cele mai complicate sisteme de protecție.

Nesiguranța mergea mână în mână cu natura structurii politice a Rusiei. Aceasta a fost mereu o

autocrație, adică un stat (potrivit definiției din *Oxford English Dictionary*) guvernat de o singură persoană „cu autoritate nelimitată, un cârmuitor absolut, iresponsabil, care conduce țara ca stăpân incontestabil". Cuvintele-cheie sunt „nelimitat" și „iresponsabil" Țarii nu erau, cel puțin din punct de vedere juridic, sub controlul nici unui corp constituțional, și nici nu erau răspunzători în fața cuiva pentru faptele lor. Pe la mijlocul anilor 1930, Stalin (exact ca Hitler în aceeași perioadă) s-a transformat în autocrat *de facto*, nu *de iure*. În teorie, ca secretar general al partidului, puterea lui era strict limitată de Biroul Politic, Comitetul Central și de însuși partidul comunist, mai ales când se întrunea Congresul. Toate diversele constituții precizau foarte clar acest lucru. Dar constituțiile n-aveau nici o valoare. Cât privește puterea exercitată la nivelul cel mai înalt, prevederile constituționale erau simple vorbe pe hârtie. În 1934, Stalin lărgise puterea secretariatului, care avea acum dreptul să decidă peste capul oricărei alte structuri, inclusiv poliția secretă, a cărei încredere în sine fusese slăbită de reorganizările periodice: Ceka a devenit GPU, care mai târziu a devenit OGPU. Multe dintre aspectele acestui organ erau misterioase. Poliția secretă nu era niciodată pomenită în *Pravda*, ziarul partidului, nici în *Izvestia*, ziarul oficial al guvernului. Nu se vor-

bea despre resursele ei financiare, iar instanțele ei se întruneau în secret, deși aveau puteri draconice. Șeful poliției secrete ar fi trebuit să fie numărul doi în conducerea statului și să-l poată răsturna chiar pe secretarul general. Dar nu așa funcționau lucrurile. Șeful poliției secrete trăia permanent cu frica în sân, fiindcă, deși el decidea asupra tuturor epurărilor la nivelul cel mai înalt, acestea se sfârșeau cu propria sa arestare și execuție, după ce treaba urâtă era efectuată. Ca să-și prelungească viața, șeful poliției secrete n-avea de ales decât să găsească noi straturi conspirative, care impuneau intervenții urgente. Așa se explică în parte de ce epurările începute în 1934 au durat atât de mult și au sacrificat atâția oameni. Frica, întreținută la multe niveluri și sub diferite forme, era parte integrantă a mecanismului de epurare, de fapt dinamica lui centrală, pentru că extrem de puține uneltiri și conspirații, poate nici una, aveau un fond real. Amănuntele diverselor mărturii, unele produse ale unei nemaipomenite imaginații, erau de obicei furnizate de însăși poliția secretă, care, după cum spunea în 1941 Dashiell Hammett, autor de romane polițiste, „ar fi meritat să ajungă la secția de manuscrise a unui studiou de primă clasă de la Holywood"

Rusia lui Stalin, ca și Rusia țaristă, era o țară a servituții. Înainte de Revoluția din 1917, o singură

persoană era liberă în Rusia: țarul. Oricine altcineva, de la prinți și arhiduci în jos, era supus restricțiilor când era vorba de activitățile sale, de dreptul de a circula, de tranzacțiile financiare, de cumpărarea proprietăților funciare și de legăturile particulare. Se prea poate ca restricțiile să fi fost mai mult teoretice decât reale în cercurile elitei. Dar de existat, existau, și puteau fi oricând aplicate. Numai țarul putea să facă ce voia. Dar până și el trebuia să dea socoteală în fața lui Dumnezeu, „Părintele Atotputernic și Stăpân a Toate", potrivit credinței ortodoxe. Așadar, chiar țarul, din pricina inhibițiilor lui religioase, multe la număr, nu se simțea liber în sensul în care se simte liber un cetățean oarecare din Statele Unite sau din Marea Britanie. Putem spune că țarul își trăia viața într-o temniță a superstiției.

Stalin era ateu, și, în general, un ateu foarte hotărât. Referirile lui la Dumnezeu erau exclusiv retorice. Din clipa în care s-a declarat conducător cu puteri absolute, autocratul Stalin a devenit singurul om liber din tot imperiul lui care îi stătea la picioare. Nimeni altcineva nu era liber. Cu timpul, au fost impuse tot mai multe restricții cu privire la libertatea de mișcare, iar după scurta euforie a victoriei din 1945, orice contact neautorizat cu o persoană din străinătate a devenit o infracțiune foarte gravă. Un cetățean sovietic n-avea nicidecum

siguranța că va fi lăsat în libertate, chiar dacă nu se ocupa cu alte activități în afara serviciului, fiindcă în multe cazuri până și felul în care cineva își câștiga existența era declarat o infracțiune.

Stalin a clădit pe temeliile puse de Lenin o societate în care oricine trăia cu frică. În starea asta de teamă își duceau viața mai ales colaboratorii săi de la de la vârful puterii. Toți știau că viața le era permanent expusă la riscuri. Așa se explică și faptul că mulți dintre ei, căutând să-și anestezieze frica, au recurs la băutură. Dacă imperiul Răului era un imperiu al Fricii, un stat paranoic, el era în egală măsură și un spital de psihiatrie, unde Sora Vodca era Regina Războiului. Cu toate că Stalin n-a cedat acestei tentații, abstinența nu i-a garantat libertatea. Era prizonier al fricii, iar frica de care era cuprins a tot sporit, în mod inexorabil, pe măsură ce își perpetua autocrația. Îi era teamă să părăsească teritoriul sovietic, deoarece numai acolo avea la îndemână dispozitive de securitate care îi alinau temerile. Îi era frică să părăsească securitatea ultrasofisticată din cele douăzeci de reședințe personale – palate, case de vacanță, apartamente și vile, proiectate să-l păzească de dușmani, imaginari sau reali. În ultimul deceniu de viață, siguranța lui Stalin era garantată de un sfert de milion de oameni. În Rusia lui Stalin era exclus un incident ca atentatul cu bombă contra

lui Hitler din iulie 1944. Dar, cu toate că de fapt viața lui Stalin nu era nici pe departe în pericol, temerile sale au persitat și s-au accentuat. În plus, din cauză că încerca necontenit să-și exorcizeze frica izolându-se, îl apăsa tot mai mult sentimentul singurătății. N-avea cu cine discuta despre fricile lui, nici măcar – iar spre sfârșit, în special – cu medicii săi curanți. Certurile pe care le avea cu doctorii s-au adăugat stării autoinduse de disconfort, de adevărat chin, care, mai mult, s-a dovedit, până la urmă, mortală. Așez un văl de compătimire peste chinurile ce i-au acaparat mintea în pragul sfârșitului.

Stalin era convins că securitatea absolută nu se poate realiza decât prin controlul teritoriului. Hrușciov a spus despre Stalin că „împungea lumea capitalistă cu vârful baionetei" Iar Stalin însuși a declarat: „Dacă văd o ușă întredeschisă, o împing să văd cât de mult pot s-o deschid, și, dacă se deschide de tot, atunci trec prin ea". Nu s-a arătat nemulțumit când i s-a trântit ușa în nas. Asta i s-a întâmplat în Iran, aflat sub controlul occidentalilor, care nu voiau să-l cedeze. Dar a înghițit Polonia în 1945, apoi Cehoslovacia în 1948. Avea intenția să absoarbă toată Germania de Est în același an și să-i oblige pe Aliați să părăsească sectoarele pe care le ocupau în Berlin, dar occidentalii au răspuns

blocadei lui Stalin cu un pod aerian. Până la urmă, Stalin a ridicat blocada. Spre furia lui Stalin, mareșalul Tito, omul lui de bază din Iugoslavia, n-a vrut să accepte statutul de satelit. Stalin a pus în repetate rânduri la cale asasinarea lui Tito, și părerea lui Hrușciov era că, dacă țările lor ar fi avut frontieră comună, Stalin ar fi invadat Iugoslavia. Dar iarăși, cu timpul, a acceptat înfrângerea. În 1945 a susținut împărțirea Coreei în Coreea de Nord și Coreea de Sud, a instaurat un regim comunist în nord, iar în 1950 i-a permis acestuia să invadeze Coreea de Sud. Dar a pierdut o bună ocazie la dezbaterea-cheie din cadrul ONU – în mare parte boicotată de delegația rusă –, așa că a acceptat ca SUA să trimită ajutor militar sub steagul ONU. Stalin s-a revanșat încurajându-i pe chinezi să intervină. A fost încă o aventură riscantă din partea lui. Și de data asta „a împins ușa", jucându-se în mod criminal cu viețile oamenilor: au pierit un milion de coreeni și patru sute de mii de chinezi, iar, când Stalin a murit, situația era fără ieșire.

Se pare că sentimentele lui Stalin față de Mao Tzedun nu erau limpezi. În 1949, Mao i-a făcut o vizită mai îndelungată, și a fost prezent când Stalin a împlinit 70 de ani, eveniment sărbătorit cu mare pompă, însă profundele lor suspiciuni reciproce nu le încurajau prietenia, și nici măcar o colaborare

productivă, cu toate că semnaseră un astfel de tratat pe 30 de ani. Mai târziu, Mao a susținut că Stalin nu l-a consultat înainte să dea Coreei de Nord avizul de a invada Sudul, și asta l-a împins pe Mao într-un război costisitor, unde și-a pierdut viața însuși fiul său. Totuși, Mao a fost profund dezamăgit de atacurile verbale lansate de Hrușciov la adresa lui Stalin în cuvântarea sa de la Conferința a XX-a a partidului. Mao l-a criticat pe Stalin numai cu privire la entuziasmul acestuia față de literatura rusă: „Stalin i-a preluat pe așa-numiții clasici ai Rusiei și ai Europei fără spirit critic, și asta a avut consecințe grave." (Mao n-a spus niciodată care au fost aceste consecințe.) Însă, dacă Stalin ar mai fi trăit, divergențele dintre ei ar fi fost atât de profunde, încât cearta cu Tito ar fi părut trivială. Erau amândoi poeți, dar părerea lui Mao despre poemele lui Stalin, dintre care pe câteva făcuse efortul să le procure și să le citească, era că sunt „de aruncat la gunoi" Erau rivali și ca marxist-leniniști (Mao a refuzat să traducă lucrarea lui Stalin *Problemele leninismului*, argumentând că e „problematică"), și ca șefi ai unor mari puteri în Asia, unde Stalin a aprobat fără convingere ocuparea Tibetului de către chinezi, dar a permis manevre sovietice în Asia Centrală, contrar intereselor Chinei. Și, mai presus de toate, Mao era cu câțiva centimetri mai înalt decât Stalin, lucru

care lui Stalin nu-i cădea deloc bine, mai ales că spunea adesea că asiaticii sunt „mărunței"

Stalin nu voia ca Mao să aibă bomba atomică, așa că nu l-a sprijinit niciodată în acest sens. În timpul războiului, spionul american Klaus Fuchs îi atrăsese atenția cu privire la progresele Americii în domeniul armelor nucleare. Dar Fuchs era lent și informațiile lui întârziau, așa că, după Potsdam, Stalin i-a pasat sarcina asta lui Beria. Beria a luat în primire echipa și le-a spus membrilor ei: „Tovarășul Stalin a declarat că bomba atomică trebuie făcută foarte repede, cu orice preț."

Primul test pe care l-au făcut rușii a avut loc pe 29 august 1949, și e posibil ca termenul realizării să fi fost scurtat din cauza spionilor, dar nu cu mult. Mai important e faptul că Stalin a preluat grosul producției naziste de rachete și a decis să opteze pentru bombe cu hidrogen transportate de rachete multiple. Prima dintre bombele lui atomice mari a fost testată în 1951 și una dintre ultimele directive date de Stalin, pe la începutul anului 1953, a fost: „Trebuie să depășim arsenalul de arme nucleare al americanilor."

Paranoia lui Stalin s-a agravat dramatic când Războiul Rece, pe care tot el îl pornise, l-a determinat pe Truman să mențină prezența americană în Europa, mai ales după crearea NATO. În 1947,

Stalin s-a lăsat convins să desființeze pedeapsa capitală în Rusia. A fost mai curând un gest propagandistic, care nu l-a împiedicat să ia viața oamenilor: putea ucide și pe alte căi, în afara sistemului judiciar. Totuși, în 1950 a revocat acest decret, motivul invocat fiind activitatea „spionilor americani și a altor agenți străini"

Ultima parte a vieții lui Stalin a fost dominată de antisemitism. După ce, în timpul războiului, își potolise în mare parte sentimentele de ură față de polonezi săvârșind masacrul ofițerilor și apoi, de comun acord cu naziștii, nimicind rezistența poloneză, i-a fost greu să găsească alte orori de pricinuit Poloniei. Și-a retras trupele menite să sprijine revolta evreilor din Varșovia și a asistat fericit la înăbușirea ei. Ura lui Stalin față de polonezi a rămas neabătută. Însă cu privire la sionism nu era prea hotărât. În anii 1930, opunându-i-se lui Hitler, declara antisemitismul o crimă. Îi plăcea să spună că „evreii sunt spioni buni" și-l cita adesea pe Lenin: „Evreii sunt unii dintre cei mai folositori idioți pe care-i avem." A rezervat mișcării sioniste o parte din Orientul Îndepărtat rus spunând: „Țarii au refuzat să le dea pământ evreilor, dar o s-o facem noi." În timpul războiului a creat un Comitet Evreiesc Antifascist, dar n-a făcut nimic practic ca să oprească Holocaustul, și, până nu s-a terminat, a interzis să se pomenească de el în presa oficială.

Pe de altă parte, a jucat un rol major în crearea statului Israel, dar motivul lui a fost geopolitic, nu rasial. Stalin credea că Israelul va fi un stat socialist, care-i va constrânge pe britanici să părăsească Orientul Mijlociu. În mai 1947, când Palestina a apărut pentru prima oară în fața Națiunilor Unite, Andrei Gromîko a anunțat, instruit personal de Stalin, că Rusia sprijină crearea unui stat evreiesc și că va vota în consecință. Pe data de 13 octombrie, în numele Uniunii Sovietice și conform directivelor tovarășului Stalin, un membru al delegației sovietice a rostit un toast pentru viitorul stat evreiesc. O lună mai târziu, cu ocazia votului decisiv al Adunării Generale, tot blocul sovietic a votat în favoarea statului Israel. După aceea, Rusia a colaborat strâns cu SUA ca să-i scoată pe britanici din Palestina, iar când au izbucnit luptele, în 1948, Stalin a cerut guvernului ceh să vândă arme Israelului. Un întreg aerodrom ceh a fost alocat podului aerian cu destinația Tel Aviv.

Ce l-a făcut pe Stalin să revină la antisemitismul care-l caracterizase mereu în trecut e discutabil. Poate că trăsese concluzia că era mai convenabil pentru politica sovietică să sprijine naționalismul arab din Orientul Mijlociu decât sionismul. Căsătoria fiicei sale, Svetlana, cu evreul Grigori Morozov s-a sfârșit cu un divorț nu lipsit de ostilități. Stalin nu fusese

deloc de acord cu acel mariaj. De altfel, îi făcea mereu plăcere să-și chinuie colegii căsătoriți cu evreice, începând cu Molotov, despre a cărui soție Polina, spunea că e „o zgripțuroaică în toată regula" Îi făcea plăcere s-o trimită la închisoare și să-l oblige pe Molotov să semneze chiar el mandatul de arestare, mai ales când avea ce să-i reproșeze acestui „desfrânat", cum îi spunea Stalin din cauza scurtei lui pasiuni pentru sionism. La începutul anului 1948, când sprijinea Israelul, Stalin a dat ordin să fie ucis vestitul actor evreu Solomon Mihoels (capul i-a fost zdrobit cu un obiect contondent și apoi a fost călcat cu un camion – metoda preferată a lui Stalin, după cum s-a menționat anterior). A fost singura dată când cineva l-a surprins plănuind o crimă, persoana fiind Svetlana. La vremea aceea s-a spus că moartea lui Mihoels a fost o tragedie, dar, la doi ani după aceea, s-a dezvăluit că Mihoels fusese agent al americanilor. Nu e clar de ce l-a sacrificat tocmai pe Mihoels. Făcea parte din Comitetul Antifascist Evreiesc, o organizație autorizată de Stalin în perioada războiului, pe care după aceea a renegat-o, ajungând în cele din urmă să-i extermine practic pe toți membrii săi. (Sprijinise și un plan, neizbutit, de a crea o enclavă evreiască în Crimeea.) Motivul mai plauzibil a fost că Mihoels se bucura de prea mare popularitate.

În ultimii ani ai vieții lui Stalin, era mereu riscant să fii popular. Muzicienii, actorii de teatru sau de film, pictorii erau în zona de risc. De pildă, Prokofiev și Șostakovici au trecut prin momente de spaimă când Stalin a dat ordin ziarului *Pravda* să-i critice. Serghei Eisenstein, căruia i s-au decernat premii pentru prima parte a filmului *Ivan cel Groaznic*, și-a văzut partea a doua înfierată și propria-i viață pusă în pericol. În 1951, compozitorul G.L. Zukovski a primit Premiul Stalin pentru opera sa, *Din adâncul inimii*, a cărei acțiune se petrece într-un colhoz. La numai trei luni după aceea, Stalin s-a dus să vadă spectacolul, după care a apărut o scurtă notă în *Pravda* în care se spunea că opera nu e „veridică", iar muzica slabă și lipsită de culoare. Compozitorul a trebuit să dea înapoi premiul și a fost fericit că a scăpat cu viață. Stalin dăduse cultura în sarcina unei creaturi veninoase numite Andrei Jdanov, membru al Biroului Politic. El era cel care redacta legile care aveau legătură cu știința și cultura. Compozitori ca Prokofiev și Haciaturian sau poeți ca Anna Ahmatova ori trebuiau să fie slugarnici, ori riscau să fie dați afară din uniunile lor. Oameni de cultură de origine evreiască, care își schimbaseră numele, riscau să aibă neplăceri grave.

De la începutul lui 1951, Stalin, care avea acum 72 de ani, se simțea tot mai bătrân și suferea din

ce în ce mai mult de singurătate. Nu mai făcea nici un fel de exerciții fizice și călătoriile îi erau limitate la vila de la Marea Neagră. Gândurile îi erau concentrate asupra medicilor. Medicul său curant, prof. V. Vinogradov, care îl tratase ani de-a rândul, i-a prescris o dietă și o serie de exerciții fizice, care nu i-au fost pe plac. Ducea o viață nesănătoasă, lua masa la ore târzii și de foarte multe ori nu se culca până în zori, și atunci doar pentru un pui de somn pe una dintre nenumăratele canapele înșirate prin în casele lui de vacanță. Un lucru care-i plăcea cu adevărat era biliardul. Nu se știe exact când și-a procurat prima masă de biliard, dar probabil că în 1922, când a avut o casă la țară suficient de mare, ca să poată încăpea acolo așa ceva. Zicea că-i plăcea să „bage mingea în pungă și s-o vadă cum dispare imediat în gaura neagră" – poate ca o scenarizare a vieților omenești pe care îi plăcea să le stingă. Juca rareori cu un partener, fiindcă nu suporta să piardă. Nu i-ar fi făcut plăcere să audă că și Mozart era amator de biliard.

Începuse să remarce că-i tremurau mâinile când juca și se enerva că Vinogradov nu reușea să-l vindece. Uneori spunea: „Nu există nici un doctor ca lumea. De ce?"

A fost tulburat foarte tare când, la 31 august 1948, a murit Jdanov, unul dintre aparatcicii lui favoriți.

Era cardiac și starea i se agravase din cauza băuturii, dar Stalin era convins că Jdanov murise din cauza neglijenței, chiar intenționate, a doctorilor. Jdanov a purtat răspunderea unora dintre cele mai respingătoare fantezii intelectuale din ultimii ani ai vieții lui Stalin, printre care și bizarele teorii genetice, debitate de pseudobiologul Trofim Lîsenko, așa că mulți oameni de la putere ar fi vrut să scape de el. Pe Stalin l-a intrigat un caz suspect de malpraxis scos la iveală de poliția secretă, petrecut la clinica de pe lângă Fabrica de Automobile Stalin (ZIS), cea mai mare din Rusia. L-a frapat numărul mare de nume evreiești ale arestaților: David Smorodinski, Miriam Eisenstadt, Golda Ramzen, Edvard Lifșiț, Avon Finkelstein ș.a.m.d. Mulți dintre ei au mărturisit, când au fost torturați, că aparțineau unei conspirații occidentale al cărei scop era să ucidă „patrioți" proeminenți. Stalin fusese șocat în 1949, când a primit-o la Moscova pe Golda Meir, prima ambasadoare a Israelului în Rusia, văzând-o eroina unei enorme manifestări publice de bucurie a evreilor ruși. Pe doctorii de la ZIS i-a împușcat în 1950, dar încă îl mai preocupau doctorii evrei. Acum își îndrepta bănuielile către cei de la clinica de specialitate a Kremlinului, situată peste drum de Biblioteca Lenin, unde erau de obicei tratate celebritățile Moscovei. Clinica era excelent dotată cu tehnologie de

ultimă oră și era un privilegiu să ai acces acolo. În timpul Congresului al XIX-lea, din octombrie 1952, circulau zvonuri că ceva nu mergea ca lumea la clinică. Mai târziu, Hrușciov a declarat că Stalin le citise cu voce tare unora dintre colegii săi apropiați o scrisoare pe care o primise de la doctorița Lidia Timașuk, de la respectiva clinică, în care își acuza colegii că i-ar fi administrat lui Jdanov medicamente nocive, provocându-i astfel decesul. Dacă a fost împinsă chiar de Stalin să dea în vileag acest fapt, sau dacă a existat cumva o parte de adevăr în toată povestea asta, nu se va ști probabil niciodată. Cert e că șapte doctori, dintre care patru evrei, au fost împușcați. Și-a atacat până și propriul medic, pe Vinogradov, căruia i s-a recomandat să-și dea demisia. Picioarele i-au fost legate strâns cu niște cătușe de fier, i s-a spus să-și recunoască activitatea de agent american și să dea numele celorlalți conspiratori.

Există diverse relatări cu privire la felul în care Stalin a urmărit ancheta în cazul „complotului medicilor evrei" Cei mai mulți spun că striga: „Să-i bateți fără încetare, până-și recunosc crimele! Bătaie, bătaie, bătaie!" În același timp a făcut o epurare în rândurile personalului de serviciu și ale secretariatului. L-a dat afară pe Vlasik, cel care, din 1919, era șeful gărzii lui personale. Tot așa a făcut și cu Pos-

krebîșev, care fusese secretarul său personal de la începutul anilor 1920. Stalin auzise că și la Praga avea loc o „vânătoare de vrăjitoare" și că omologul lui din partidul ceh, evreul Rudolf Slánský, fusese trimis în judecată, acuzat de conspirație contra statului. Slánský și încă doisprezece înalți funcționari, dintre care zece evrei, au fost spânzurați. Stalin a dezvăluit complotul propriilor săi doctori în ziarul *Pravda*, pe data de 13 ianuarie 1953. Fraza-cheie „mârșavi spioni și ucigași sub masca de doctori profesori" îi aparține lui Stalin și se păstrează în ciorna articolului, unde apare scrisă chiar de mâna lui. Nu încape îndoiala că Stalin, departe de a se retrage de pe scena politică, își pusese în minte să folosească complotul doctorilor ca să-și distrugă colegii cei mai de frunte, dintre care nu mai rămăseseră decât șase: Beria, Malenkov, Bulganin, Hrușciov, Molotov și Mikoian.

Dar, dacă viața acestora era tot mai scurtă, nici lui Stalin nu-i rămăsese mult de trăit. Pe 7 februarie 1953, l-a primit în biroul lui de la Kremlin pe ambasadorul Argentinei și s-a arătat extraordinar de interesat de doamna Perón. A ordonat încă o tentativă de asasinare a lui Tito. Pe 17 februarie, l-a primit pe diplomatul indian Krishna Menon și a discutat cu el eventualitatea unui război nuclear, pe care Stalin îl considera inevitabil. Dar el se gândea permanent

la complotiștii evrei. Desena tot timpul capete de lupi în agenda sa de birou, ceea ce este întotdeauna un simptom de paranoia. A plecat apoi la *dacea* lui din afara Moscovei, la Kunțevo, de unde a făcut numai două vizite scurte la Moscova: prima ca să vadă *Lacul lebedelor* la Balșoi, și a doua până la Kremlin, ca să discute cum să deporteze întreaga comunitate evreiască a Rusiei în Siberia.

Apoi, pe 1 martie, a avut un atac vascular cerebral în timpul nopții. Personalul de serviciu primise ordine stricte că, dacă nu se trezește singur, să aștepte mai întâi venirea unui doctor. Dar, întrucât complotul doctorilor era acum bine cunoscut, nici un doctor nu avea voie să-l examineze fără să fie formal autorizat de Beria. Beria n-a putut fi găsit la telefon. În consecință, Stalin n-a primit nici un fel de îngrijire medicală timp de douăsprezece ore după ce se constatase că e suferind. Când, în sfârșit, a primit ajutor, tot corpul și hainele îi erau leoarcă de urină. Nu și-a mai venit complet în fire, deși din când în când mai deschidea ochii. A zăcut așa timp de două zile. Svetlana a venit și ea alături de membrii Biroului Politic. Mai târziu a scris: „Fața își pierduse culoarea. Respira neregulat. Murea sufocându-se acolo, în fața noastră. Agonia a fost chinuitoare. În ultimul minut, a deschis iar ochii, avea o privire groaznică, de om nebun sau furios,

și plină de spaima morții. Și-a ridicat mâna stângă, părea că arată în sus, sau că ne amenință pe toți... și pe urmă sufletul i s-a desprins de trup." Un doctor a încercat să resuscite prin respirație artificială corpul acela jalnic, până când Hrușciov i-a cerut să înceteze: „Nu vezi că-i mort?"

A avut o moarte teribilă, grăbită chiar de natura sa suspicioasă. Seneca, în *Scrisorile morale*, spunea:

„Nefericit e omul care, după ce și-a folosit puterea fiind crud cu alții, e încă și mai nefericit în el însuși. Trăiește permanent cu frică, și de slujitorii lui, și de străini, nesigur de fidelitatea prietenilor și de respectul copiilor, și recurge la violență ca să se apere de violența care-l sperie. Când se gândește la cele ce a făcut, la ceea ce *e nevoit să facă și e pe cale să facă* cu răutatea și chinurile conștiinței, de multe ori îi e frică de moarte și adesea și-o dorește."

NOTĂ PENTRU LECTURI SUPLIMENTARE

Din arhivele sovietice sau din autobiografiile unor persoane oficiale sau ale camarazilor lui ies neîncetat la iveală noi informații despre Stalin, astfel încât multe dintre cărțile despre el sunt depășite.

Dintre lucrările pe care personal le consider folositoare, le recomand pe acestea: Edvard Radzinsky, *Stalin*, tradusă de H.T. Willetts (New York, 1996); Robert H. McNeal, *Stalin: Man and Ruler*, London, 1988; Roman Brackman, *The Secret File of Joseph Stalin*, London, 2001; cele două volume ale lui Simon Sebag Montefiore, *Young Stalin*, London, 2007, și *Stalin. The Court of the Red Tsar*, London, 2003; Isaac Deutcher, *Stalin. A Political Biography*, Oxford, 1949 este încă interesantă. Svetlana Alliluyeva, *Only One Year*, în traducerea lui Paul Chavchavadze, este importantă pentru că este scrisă de fiica lui Stalin. Pentru informații despre cadrul istoric, sunt valoroase: Anne Applebaum, *Gulag. A History*, New York, 2003 [trad. rom. *Gulagul. O istorie*, Humanitas, București, 2011] și Stéphanie Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism. Crimes, Terror, Repression*, Harvard, 1999 [trad. rom. *Cartea neagră a comunismului*, Humanitas, București, 1998].

CUPRINS

Prolog 5

I. De la cântăreț în corul de băieți la bandit 9

II. De la secretar general la tiran 32

III. De la generalisim la paranoid 71

Notă pentru lecturi suplimentare 113

Stalin a fost un monstru, unul dintre cei mai mari monştri pe care i-a produs până acum civilizaţia. Nu împărtăşesc opinia susţinută cu obstinaţie de Marx şi de Tolstoi că indivizii nu au nici un rol în modelarea evenimentelor istorice, ele fiind aproape în totalitate opera unor forţe uriaşe, anonime. Convingerea mea este, şi sunt, aşadar, alături de majoritatea istoricilor, de la Tucidide la Carlyle, că evenimentele care se petrec în istoria omenirii ca rezultat al factorului uman sunt profund influenţate, şi adesea determinate, de voinţa celor puţini, uneori a celor foarte puţini. Prin urmare, aceşti indivizi remarcabili trebuie puşi sub lupă ca să vedem cum au acaparat puterea, cum au exercitat-o şi ce învăţăminte putem trage de aici pentru binele omenirii.

Omenirea trebuie să-l cunoască pe Stalin. În această carte succintă am încercat să scot în evidenţă părţile esenţiale ale vieţii, caracterului şi carierei sale. A fost în multe privinţe o sarcină dificilă, dar, odată ce am dus-o la capăt, am simţit satisfacţia profundă că am spus adevărul, într-o formă compactă şi accesibilă, astfel încât mai ales cei tineri, pentru care Stalin nu este decât un nume, să-l poată cunoaşte şi să înveţe din acest adevăr.

PAUL JOHNSON

studii literare • filologie • lingvistică • studii clasice
filozofie • jurnalism • comunicare • critică literară
mentalităţi • eseu • politologie • religie • teologie
mitologie • spiritualitate • sociologie • antropologie
psihologie • **biografii** • studii culturale • estetică • idei

Foto copertă © Yevgeny Khaldei/Corbis
photoland
the authorized corbis representative

ISBN 978-973-50-4673-6
9 789735 046736